

37. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Állam- és Jogtudományi Szekció

Budapest, 2025. március 24–26.

Rendező intézmény:

Károli Gáspár Református Egyetem

Állam- és Jogtudományi Kar

Állam- és Jog-
tudományi Szekció

Szegénység, közösségvállalás, igazságosság

Kézirat lezárásának dátuma:

2024/12/09

Nyilatkozat mesterséges intelligencia használatáról

A dolgozat szerzőjeként nyilatkozom, hogy nem használtam mesterséges intelligenciát a dolgozat készítése során.

Tartalom

Nyilatkozat mesterséges intelligencia használatáról.....	2
I. Bevezető.....	4
II. A szegénység jellemzése.....	5
i. A szegénység meghatározása.....	5
ii. A szegénység szerkezete.....	9
III. A jog szerepe.....	13
iii. A jogszerűség három mércéje.....	13
iv. Egy mindenkiért.....	14
v. ...Mindenkinek egyért.....	18
vi. A jog uralma	21
IV. A hazai szegénységről.....	29
vii. A struktúra fenntartói.....	30
a) Munkaviszony.....	30
b) Alkotmányos tulajdonvédelem	34
viii. Az igazságtalanság orvosai	35
c) Szociális igazgatás	35
d) Társadalombiztosítás.....	36
e) A túlzott igazságtalanság	37
V. Konklúzió.....	39
VI. Irodalomjegyzék	41
VII. Jogszabályok	44
ix. Alkotmánybírósági határozatok	44

I. Bevezető

Vannak olyan jelenségek, folyamatok, amelyeket szükségesnek vagy szükségszerűnek könyvelünk el, amelyekről úgy hisszük, megmásíthatatlanok. A szegénység is hasonló társadalmi jelenség. Valami megváltoztathatatlannak vélt örök igazság. Máté evangéliumában Jézus is azt mondja: “Szegények mindig lesznek köztetek. (...)”¹ Dolgozatom célja, hogy közelebbről megvizsgáljam a szegénység jelenségét, és ha megoldással nem is szolgálhatok, legalább egy előremutató javaslattal éljek a szegénység felszámolásával kapcsolatban. A dolgozat nem tartalmaz statisztikákat, hiszen a cél egy általános, átfogó és időtálló magyarázat keresése, valamint egy javító szándékú, strukturálisan eltérő alternatíva megteremtése.

A szegénység egyidős a civilizációval, és egyelőre nem várható, hogy megszabaduljunk tőle. A szegénységről való gondolkodást legjobban Helder Camara brazil érsek tudta legérzékletesebben szavakba önteni: “Amikor ételt adok a szegénynek, szentek hívnak. Mikor megkérdezem, hogy miért nincs a szegénynek mit ennie, akkor kommunistának.”² Camara gondolataiból kitűnik egy kettősség a szegénységhez való viszonyunkkal kapcsolatban. Segíteni a szegényeken társadalmilag elismert, sőt egyes esetekben talán el is várt. Ugyanakkor kétségbe vonni szegénységük szükségszerűségét már legjobb esetben is felesleges idealizálásnak számít. Ebből kiindulva a dolgozat során szeretnék rámutatni, hogy a szegénység kérdése nem egy elszigetelt probléma, annak felszámolása messze túlmutat a társadalom alsó rétegei felé nyújtott jótékonykodásban. A dolgozat végével azt az érzést szeretném kelteni az olvasóban, hogy a szegénység felszámolása kívánatos, lehetséges és mindannyiunk számára előnyösebb társadalmat teremt.

Dolgozatom elején a szegénységet szeretném jellemezni annak körülírásával, majd társadalomban betöltött szerepével. Ki fogok térni a szegénység jellemzésének fő fogalmaira, valamint a társadalom szerkezetének legmeghatározóbb tényezőire. Ezt követően kifejtem a jog jelentőségét a kérdésben a *közösségvállalás* és az *igazságosság* eszméinek segítségével. Végül a két eszme összefüggéseinek feltárását követően a magyar jogrendszer egyes szabályai mentén szeretném alátámasztani korábbi állításaimat. A dolgozat végével azt az érzést szeretném kelteni az olvasóban, hogy a szegénység felszámolása kívánatos, lehetséges és mindannyiunk számára előnyösebb társadalmat teremt.

¹ Biblia (2013), Szent István Társulat. Máté Evangéliuma 14,6

² Zildo Rocha (2000): *Helder, O Dom: uma vida que marcou os rumos da Igreja no Brasil*, Editora Vozes. 53.

II. A szegénység jellemzése

i. A szegénység meghatározása

Ahhoz, hogy a szegénységről értekezzünk, mindenekelőtt a fogalmát kell meghatároznunk. Bár a szegénység értelmezhető gazdasági jelenségként is, tartózkodnunk kell attól, hogy egyszerű határértékek mentén határozzuk meg. Ha pusztán az anyagi oldalát vesszük figyelembe, azzal képtelenné válnánk a kérdéskör teljes körű megértésére. Természetesen az anyagi szempontot sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen az anyagi nélkülözés hiánya szintúgy jellemzi a szegénységet. Ahogy később láthatjuk azonban, a szegénység nem csak az anyagi erőforrások hiányát jelenti. Ebből kifolyólag a fogalom meghatározása összetettebb feladattá válik.

A szegénységet abszolút vagy relatív módon is meghatározhatjuk. Az abszolút mód szerint meg kell adnunk egy értéket, amely alatti vagyonnal rendelkező személy számít szegénynek. Ez a meghatározás azonban nem veszi figyelembe a személyek körülményeinek változatosságát. Erre kínál megoldást a relatív meghatározás, amely figyelembe veszi az adott ország, valamint kor jóléti szintjét, és ahhoz mérten határozza meg, ki a szegény az adott közösségben.³ Ugyanakkor a tisztán relatív megközelítés sem helyénvaló, ugyanis, ha adott társadalomban általánosságban csökken a jólét, de a javak eloszlásának aránya változatlan marad, akkor e megközelítés szerint ebben az esetben nem növekszik a szegénység, annak ellenére, hogy érzékelhető romlás állt be az életszínvonalban. Ugyancsak nem megfelelő az a módszer, amelyben a háztartások vagy az egyének bevételeinek átlaga alapján állapítja meg a szegénységi mércét. Ez esetben a jövedelmek növekedése egyben a szegénységi mérce emelkedését hozza magával, ezzel azt közli az államnak, hogy akárhányszor növelné az állampolgárok juttatásait, egyre több rászorulóval kellene számolnia.⁴

Ebből adódóan a szegénység meghatározásánál nem vethetjük el egészében az abszolutista nézőpontot. Itt érdemes megjegyeznünk, hogy bár a szegénység nagyon is jellemzője az egyenlőtlenségnek, a kettő nem azonos. A szegénységet objektív kategóriaként értem, mert kell lennie olyan helyzetnek, amelyet a közösség többi tagjának anyagi helyzetére tekintet nélkül hívhatunk szegénységnek.⁵ Ugyan az éhezés, illetve a nélkülözés egyéb szélsőséges megjelenései a fejlett országokban már kevésbé jellemzőek (bár nem tűntek el

³ Sen, Amartya (1983): Poor, Relatively Speaking. Oxford Economic Papers, vol. 35(2), 153-169. 154.

⁴ Sen, 1983, 158.

⁵ U.o. 159.

teljesen), nem ez az egyetlen módja a szegénység abszolút megállapításának. Ha az egyén fiziológiai szükségleteit ki is tudja elégíteni, vannak dolgok, melyek hiánya megfoszt minket a *pozitív szabadságunktól*.

A cselekvési szabadságnak két alapvető változatát különböztethetjük meg: a *pozitív* és a *negatív szabadságot*.⁶ *Negatív szabadság* alatt értjük, mikor az egyént nem korlátozzák valamilyen szabadságának gyakorlásában. *Pozitív szabadság* ezzel szemben, mikor az egyénnek megvan a lehetősége, hogy éljen valamely szabadságával. A különbséget legegyszerűbben ezek tagadása révén érthetjük meg. Amartya Sen az alábbi példával szemlélteti: „ha azért nem sétálhatok szabadon egy parkban, mert rokkant vagyok, akkor ez behatárolja a *pozitív szabadságomat*, de semmi nem utal arra, hogy erőszakosan léptek volna fel *negatív szabadságommal* szemben. Ha viszont nem rokkantságom miatt nem sétálhatok a parkban, hanem azért, mert akkor a huligánok megvernek, akkor ez nemcsak *pozitív szabadságom* megsértése, de *negatív szabadságomé* is.”⁷ Ebből kitűnik, hogy míg a *pozitív szabadság* korlátozható a *negatív szabadság* sérelme nélkül, addig a *negatív szabadság* korlátozása egyben a *pozitív szabadság* elvesztését is jelenti. Mivel a szegénység elsősorban valami hiányára utal, a szegény a *pozitív szabadságában* korlátolt.⁸ Ugyanakkor a *pozitív szabadság* hiánya is járhat a *negatív szabadság* megfosztásával, azáltal, hogy olyan helyzetbe kényszeríti a szegényt, amelyben személyében kárt szenved. Sen egy dakkai muzulmán napszámos példáját hozza, aki anyagi helyzete miatt kénytelen volt munkát vállalni egy zavargás során, aminek következtében súlyos sérüléseket szenvedett, majd ezekbe később belehalt.⁹ Ebből következik, hogy a *pozitív* és *negatív szabadság* bár elkülöníthető, a közöttük lévő összefüggésekre figyelemmel kell lennünk a szegénység felszámolása érdekében.

A szegénység relatív, és emellett abszolút természetének, valamint a *pozitív szabadság* korlátozásának megértéséhez új fogalmak segítségére lesz szükségünk. Amartya Sen “képeség” (capability) fogalma hidat képez a dolog birtoklása és annak hasznossága között.¹⁰ Azt jelöli, hogy egy birtokolt dolgot mennyire képes kihasználni az egyén, vagyis *pozitív szabadsága* mekkora mértékben érvényesül az adott dolog felett, valamint a dolog mennyiben

⁶ Berlin, Isaiah. Four Essays on Liberty (1969) 121-134. oldal

⁷ Sen, Amartya Kumar (1993): Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. Iskolakultúra, 3(21-22), 19.

⁸ Sen, 1993, 20.

⁹ U.o.

¹⁰ Sen, Amartya (1985). Commodities and Capabilities. Amsterdam. Elsevier Science Publishers. 9.

járul hozzá egyéb *pozitív szabadságaihoz*.¹¹ A szegénység abszolút a képesség hiányában, és relatív az adott dolog létében, annak tulajdonságaiban.¹² Szegénységet nem lehet pusztán a rendelkezésre álló javak alapján megállapítani, ezért Sen fogalmát kiterjesztve használom minden releváns erőforrásra, melyekről a következő fejezetben lesz szó.

A képesség hiánya abszolút módon határozza meg a szegénységet, mivel egy kielégítetlen szükségletet jelent, amelynek fennállása objektíven megállapítható. Relatív azonban az erőforrás létében, tulajdonságaiban, mivel kortól és közösségtől függ, hogy mely dolgok elégítik ki ezen szükségleteket. Ezek a szükségletek lehetnek fiziológiaiak, de fejlett országokban sokkal inkább a közösség életében való részvétel szükségletében szenvednek hiányt, amely szükséglet hiánya ugyanúgy abszolút marad a képességet tekintve, mégis több anyagi erőforrást igényel.¹³ 35 évvel ezelőtt az internet még újdonságnak számított, ma azonban számos mindennapi tevékenység (bankolás, jegyvásárlás tömegközlekedésre, oktatás) egyre kényelmesebbé válik okos eszközeinken keresztül. Akinek nincs internet hozzáférése, hátrányból indul azokhoz képest, akiknek van. Azok a gyerekek, akiknek nincs otthon internet hozzáférésük, kevesebb oktatási anyaghoz juthatnak otthon, vagy egyes iskolai feladatokba kevésbé tudnak bekapcsolódni. 35 év alatt a gyermekek oktatási szükséglete nem változott, ugyanakkor az e szükséglet kielégítéséhez szükséges dolgok több befektetést igényelnek a családok részéről.¹⁴ A képesség fogalma tehát segít eligazodni a szegénység kettős (relatív, mégis abszolút) természetének megértésében.

Van még egy szempont azonban, amely alapján vizsgálnunk kell a szegénységet. A *társadalmi kirekesztés* fogalma René Lenoir-tól ered, aki számtalan csoportot, köztük az időseket, rokkantakat, sok-problémás háztartásokat, öngyilkosságot megkísérlőket sorolt a *kirekesztettek* kategóriájába.¹⁵ Ezt a listát később bővítették a tekintetben, hogy miből lehet még *kirekeszteni* embereket. Ilyen például a jövedelem, a hitel, a földtulajdon, a jóléti állam, a megértés, az önbecsülés, a jog előtti egyenlőség, többek között.¹⁶ Ahogy látható a példákban is, a *kirekesztettséget* nemcsak anyagi viszonylatban használhatjuk. A fogalom teret enged a

¹¹ Sen, 1985, 19.

¹² Sen, 1983, 161.

¹³ U.o. 162.

¹⁴ U.o.

¹⁵ Lenoir, René (1974/1989): *Les Exclus: Un Français sur Dix*. Paris: Editions du Seuil. Idézi: Sen, Amartya (2003). *Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. Esély*, 6, 3.

¹⁶ Silver, Hilary (1995): *Reconceptualizing Social Disadvantage: Three Paradigms of Social Exclusion*. In *Social Exclusion: Rhetoric, Reality, Responses*, edited by Gerry Rogers, Charles Gore and Jose Figueiredo. Geneva: International Institute for Labour Studies. Idézi: Sen, 2003. 4.

szellemi vagy egyéb módon immateriális erőforrásoktól való megfosztottság értelmezésének. A szegénység ugyanakkor nem azonos a *kirekesztettség*gel, csupán annak egy fajtája. Mégis szükségünk van ennek a fogalomnak a bevezetésére, hogy új szempontokból tudjuk vizsgálni a szegénységet. A társadalmi *kirekesztés* két módon járul hozzá a szegénység kialakulásához: konstitutív vagy instrumentális módon.¹⁷ Konstitutív a *kirekesztés*, mikor önmagában, közvetlenül keletkeztet valamilyen szükségletet. Például ellehetetleníti a kapcsolatot a közösség többi tagjával. Instrumentális a *kirekesztés*, mikor nem önmagában keletkeztet szükségletet, hanem valamely folyamatból zárja ki az egyént, amelynek következménye lesz a szükséglet kialakulása, azaz nem okoz szegénységet, de elszegényedéshez vezet. Ilyen eset az, mikor a *kirekesztés* által az egyén nem jut hitelhez, amely közvetetten vezethet jövedelemkieséshez, illetve megfoszthatja egy gazdasági lehetőség kiaknázásától, még ha önmagában nem is okoz elszegényedést. Megkülönböztethetünk ezenfelül aktív és passzív *kirekesztést* is. A lényegi különbség kettejük között az akaratosságban található. Míg az aktív *kirekesztés* esetében a *kirekesztés* az intézkedés célja, a passzív esetben pusztán nemkívánatos mellékhatás.¹⁸

Összegezve, a szegénység további megértéséhez és vizsgálatához három kulcsfogalmat állapítottunk meg: a *képesség* (capability) fogalmát, mely megmutatja nekünk, hogy az egyén milyen mértékben képes élni lehetőségeivel, ehhez kapcsolódik a *pozitív szabadság* fogalma, mely által vizsgálhatjuk, hogy az állam milyen szabadságjogokat biztosít a leszakadó rétegeknek, valamint a *társadalmi kirekesztés* fogalmát, amely a szegénység egyéb, nem anyagi vonatkozásaira mutat rá, illetve feltárhatjuk általa a szegénység mélyebb következményeit. A későbbiekben e fogalmak adják az elemzés keretét.

¹⁷ Sen, 2003, 13.

¹⁸ U.o. 15.

ii. A szegénység szerkezete

A szegénység önmagában nehezen értelmezhető a tágabb társadalmi rendszer nélkül, amelyen belül foglalkozunk vele. Mint minden ilyen jelenség, a szegénység is a társadalmi elemek viszonyaira, kölcsönhatásaira vezethető vissza.¹⁹ Ehhez be kell vezetnünk a *struktúra* fogalmát. A *struktúrák*, Ferge Zsuzsa fogalmával élve, „valamik” közötti viszonyok, mely „valamik” lehetnek anyagi, vagy akár eszmei dolgok is. Ezek kölcsönhatásai adják aztán a *struktúrát*.²⁰ Mivel azonban végtelen számú ilyesfajta kölcsönhatás létezik, ki kell emelnünk azokat a fontosabb kölcsönhatásokat, amelyek jobban befolyásolják a *társadalmi struktúra* általunk vizsgált részét. A *struktúra* elemzésénél Ferge Zsuzsa kettős értelmezését fogom alkalmazni, amely megkülönbözteti az erőforrások eloszlása mentén létrejött, már megszilárdult intézményeket, mechanizmusokat magába foglaló *rendszerstruktúrát*, valamint a társadalom cselekvő tagjaiból álló *társadalmi struktúrát*.²¹ Jelen esetben a szegénységet vizsgáljuk, így azonosítanunk kell azokat a strukturális elemeket, mind intézmények, mind cselekvők szintjén, amelyek a szegénységet leginkább meghatározzák.

A *rendszerstruktúra* elemei a társadalom azon részeit jelentik, amelyek az erőforrások „elosztása lenyomatai, közvetítői, kimenetei”.²² Ezalatt értendők többek között a gazdasági, politikai, jogi, oktatási, egészségügyi intézmények. Ebben a tanulmányban a jogi intézmények szegénységgel kapcsolatos szerepe kap bővebb kifejtést a következő fejezetben.

Társadalmi struktúra alatt értjük mindazokat a viszonyokat, melyek az „erőforrások körüli mozgások során alakulnak ki és szilárdulnak meg”.²³ Az erőforrások körüli mozgások színtere az elemzés kereteitől függ. Ebben a dolgozatban a magyar társadalom *struktúráját* vizsgálom, különösen a szegénységre tekintettel. Mivel a szegénységnek kettős természetéből adódik, hogy nemcsak abszolút, de relatív vonatkozása is van, erősen kötődik a társadalmi rétegződéshez. Ebből kifolyólag meg kell határoznunk, hogy mely elemei a társadalomnak vannak legnagyobb hatással a társadalom *struktúrájára*. A rendszerváltás utáni demokratikus berendezkedés a szabadságjogok mellett az egyenlőtlenségek megszorodását is magával

¹⁹ Ferge Zsuzsa: *Struktúra és szegénység* (2006a) In: Kovách Imre (szerk.) *Társadalmi metszetek érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció*. Napvilág Kiadó. 480.

²⁰ Ferge Zsuzsa: *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Adalékok a rendszerstruktúra és a társadalmi struktúra átalakulásának dinamikájához - 20 év után*. Budapest, 2010. Napvilág Kiadó 28.

²¹ Ferge 2010, 31.

²² U.o. 32.

²³ Ferge 2006a, 480.

hozta. Ez nem jelenti azt, hogy az államszocializmusban ne lettek volna egyenlőtlenségek,²⁴ pusztán a fent említett strukturáló tényezők átalakulásával a társadalmi különbségek is új területeken mutatkoztak meg. A rendszerváltás óta, a piacgazdaság kiépülésével az ezt lehetővé tevő „magántulajdonhoz és szerződési szabadsághoz fűződő jogok, illetve az ezen az alapon kialakuló tulajdoni és munkaerő-piaci viszonyok” váltak a *struktúrát* legmeghatározóbb tényezőkké.²⁵ A tulajdonviszonyok, azaz a vagyon szerepe különösen meghatározó, mivel könnyen átöröközhető, gyarapítható, kellő tartalékot biztosít válság esetén, valamint a mások feletti befolyást is lehetővé teszi.²⁶ A munkaerő-piaci viszonyok többek között meghatározzák, hogy az egyén milyen jogcímen jut erőforráshoz, illetve, hogy vagyonától függően munkáltatói vagy munkavállalói szerepet tölt be. Ezek az előző fejezetben már kifejtettem, most pedig ezek strukturális szerepét, valamint az ezeket befolyásoló tényezőket vizsgáljuk.

A képesség határozza meg, hogy az egyén milyen mértékben képes élvezni az számára rendelkezésre álló erőforrások hasznosságát, mekkora szabadsággal rendelkezhetik ezen erőforrások felett. A *struktúra* szempontjából a jelentőségét az adja, hogy a *rendszerstruktúra* intézményei által egyenlően biztosított, azaz a mindenki által azonos módon rendelkezésre álló, akár anyagi, akár szellemi erőforrások kihasználásában milyen különbségek mutatkoznak szegények és nem szegények között. A kérdés itt elsősorban a szellemi erőforrásokat (mint az oktatáshoz való jog, törvény előtti egyenlőség) illeti, mivel azok általánosságban biztosítottak, kérdéses azonban, hogy az egyes néprétegek képesek-e ugyanilyen általánosságban kihasználni ezeket. A *kirekesztés* fogalma segítségünkre lesz az olyan szegények helyzetének vizsgálatában, akik nemcsak szegénységük miatt váltak *kirekesztetté*, hanem emellett más hátrány is megnehezíti mindennapjaikat. Legyen ez valamilyen egészségügyi állapot, hátrányos megkülönböztetés vagy családi helyzet.

Az egyenlőtlenség tehát nem azonos a szegénységgel. Mégis, a már lefektetett strukturális szempontokon túl figyelembe kell venni néhány hazánkra jellemző tényezőt, amelyek tovább segítik az egyenlőtlenségek, köztük a szegénység fenntartását, akár növekedését. Itt megjegyzendő, hogy ezen tényezőket Ferge nem bizonyította maradéktalanul, sokkal inkább tapasztalata útján jutott ezekre. Mindezzel együtt mégis érdemesnek tartom

²⁴ Lásd: Ferge Zsuzsa (1969): Társadalmunk rétegződése. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

²⁵ Ferge (2006a) 487.

²⁶ Ferge Zsuzsa (2014): Ellenálló egyenlőtlenségek: a mai egyenlőtlenségek természetrajzához. In: Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia. 36.

említésüket, mivel rámutatnak az egyes társadalmi rendszerek hatékonyságára a szegénységet illetően.

Az első sajátos tényező a gazdaságban jelenik meg, mint a neoliberalizmus erőteljes jelenléte.²⁷ A rendszerváltást követően a globális trendeknek megfelelően Magyarországon is a neoliberális gazdaságpolitika vált a legmeghatározóbbá, és ez a lendület a mai napig kitart. A piac központi szerepének megerősödése magyarázható az államszocializmusban megélt „elfojtottság” kompenzálásával, illetve az akkori szabadelvű törekvések ellenzéki, „ellenálló” szerepével.²⁸ A piac azonban aligha van tekintettel az alacsony vásárlóerővel bíró szereplőkre, akik ezáltal egyre mélyebbre süllyednek *kirekesztettségükben*. Ennek ellensúlyozására kormányzati akaratra és megfelelő szabályozásra lenne szükség. Ez is jelzi, hogy a neoliberális gazdaság nem érdekelt a szegénység felszámolásában, így a gazdaság társadalmi rendszerétől szintén nem várhatunk megoldást egy paradigmaváltásig.²⁹ Ez átvezet minket a második sajátossághoz, melyet Ferge a politikai rendszerben figyelt meg. Az egyenlőtlenségek elfedésére egyfajta megosztó nacionalizmus szolgál, amely a társadalmat „nemzetiekre” és a „többiekre” osztja fel, ezzel azt a látszatot keltve, hogy a nemzettudat ereje jelenti a fő különbséget a társadalom csoportjai között.³⁰ Ferge e megállapítását 2006-ban tette, így relevanciája nem egyértelmű. Az a megállapítás helytálló azonban, hogy a magyar politikai rendszertől jelenleg nem várható nagyobb előrelépés a szegénység felszámolása kapcsán. Ez azonban nem kell, hogy egy sajátos nacionalizmus értelmezésből fakadjon. Elég, ha a már előbb említett gazdasági okra tekintünk vissza. A jelenlegi gazdasági viszonyok nem követelik meg az olyan intézkedések meghozatalát, amelyekkel közelebb kerülnénk a szegénység felszámolásához.

Harmadik sajátos tényező a jóléti államra tekintettel állapítható meg, különösen a települések közötti egyenlőtlenségek révén. Ennek oka a rendszerváltás után hirtelen jött decentralizáció, amely az államszocializmus alatt kialakult települések közötti egyenlőtlenségeket megszilárdította.³¹ Egyrészt a települések között, illetve a településeken belül. A települések közötti különbségekben szerepet játszott, és játszik mind a mai napig, hogy a forrásokért folyó versenyben behozhatatlan helyzetben vannak a fejlettebb települések, mivel

²⁷ Ferge Zsuzsa (2008). Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? *Esély*, 2, 3-14. 12.

²⁸ Ferge 2008, 13.

²⁹ U.o. 14.

³⁰ Ferge Zsuzsa (2006b):...mindig más történik: A jóléti állam lehetséges jövőképei Magyarországon 2015-ig. In: *A társadalmi kohézió erősítése*. szerk. Tausz Katalin pp. 54-67. 59.

³¹ Ferge 2008, 8.

eredetileg is vonzóbbak a lehetséges befektetőknek, illetve könnyebben teljesítik a kiírt pályázatok feltételeit.³² A településeken belüli különbségek orvoslásának akadálya gyakran a helyi közösség akarata, pontosabban annak hiánya az egyenlőtlenségek felszámolása mellett.³³ A helyi megválasztott tisztségviselők elsősorban a rájuk szavazó, akár befolyással bíró polgárok érdekeit tartják szem előtt szakpolitikájuk kialakításánál, mely érdekek gyakran ellentétesek a mélyreható változtatások bevezetésével szemben. Ennek eredményeképpen jöttek létre a koldulás-ellenes, illetve hajléktalanságot kriminalizáló intézkedések.³⁴ A szegények, valamint a romák *kirekesztését* közvetve elősegítő intézkedések is szintén ezen érdekek szem előtt tartásával történnek.³⁵ Bár az új önkormányzati törvény bevezetésével több önkormányzati feladat átkerült a kormány feladatkörébe (például az iskolák a tankerületek bevezetésével), a minőségi eltérések területenként továbbra is fennállnak. A közszolgáltatások igénybevétele helyett a tehetősebb családoknak van lehetőségük magániskolákat, magánegészségügyi intézményeket választani, ahol jobb minőségű szolgáltatásokra számíthatnak. A közszolgáltatások eseti segítségre alkalmasnak bizonyulnak, a hosszabb távú változáshoz, mint a szegénység felszámolása, kevésnek bizonyulnak, amíg hiányzik a politikai akarat és a gazdasági háttér.³⁶

A *társadalmi és rendszerstruktúra* elválasztása az egyenlőtlenségek új alakját hozta magával. A struktúraalakító tényezők közül a vagyon és a munkaerőpiachoz való viszony emelkedett ki. Ennek következtében a szegénység leginkább az olyan munkavállalók körében jelenik meg, akik vagyoni helyzetükből adódóan kényszerülnek a folyamatos munkavállalásra, munkaviszonyuk állandósulására, ezáltal kiszolgáltatottá válnak a munkáltatókkal szemben. A szegénység felszámolását célzó javaslatot nem várhatunk a politikai rendszertől, mivel az nem érdekelt a társadalmi egyenlőtlenségek mentén megosztani a társadalmat. A gazdasági rendszertől ugyancsak nem számíthatunk megoldásra, mivel az azt jelenleg uraló nézetrendszer által fokozódnak a társadalmi különbségek. A jóléti állam kínál válaszokat, gyakorlatokat, ezek azonban csak eseti kezelést jelentenek, amelyek nem elegendőek a szegénység felszámolására. A szegénység felszámolásához több társadalmi rendszer összehangolt erőfeszítésére lenne szükség, ez mégsem tűnik kézenfekvőnek jelenleg. A továbbiakban szeretnék felvázolni egy

³² U.o. 10.

³³ U.o. 11.

³⁴ Lásd: IV.viii. e) alfejezet

³⁵ Ferge 2008, 11.

³⁶ U.o. 12.

előremutató javaslatot, amely nem vezet közvetlenül a szegénység felszámolásához, mégis egy lépéssel közelebb vihet minket hozzá.

III. A jog szerepe

A felsorolt három társadalmi rendszer jelen állapotában nem tehet eleget a szegénység felszámolásáért. A megoldást olyan területen kell keresnünk, amely önállósítani tudja magát az előbbiektől, ezzel együtt mégis képes lesz válaszokkal szolgálni a szegénység kérdésében. Ezt a területet a jogrendszerrel azonosítom. A jogrendszer azonban nem termel önmagától megoldásokat, csak más rendszerek hatására teszi. Ugyanakkor előremutató javaslatokra korábban említett politikai és gazdasági rendszerektől eltérő eszmék mentén juthatunk. Ezen eszméket a *közösségvállalás* és az *igazságosság* erkölcsi értékeiben állapítottam meg. Mielőtt bővebb kifejtést adnánk a két fogalomnak, a szegénység mércéjének és a társadalom szerkezetének kifejtése után jogelméleti fogalmak kerülnek meghatározásra. Ezen fogalmak segítenek eligazodni a jog rendszerének megértésében, illetve az azt mozgató eszmék feltárásában. Végül a jogrendszer egészét szabályozó alapelvek újragondolására kerül sor.

iii. A jogszerűség három mércéje

Hogy a jog szerepéről építő jelleggel értekezhessünk a társadalmi folyamatok tekintetében, szükségünk lesz olyan meghatározásokra, amelyekkel jellemezhetjük annak működését. A következőkben ismertetem Roberto Unger három, jogszerűséget meghatározó fogalmát. Ezen fogalmak az *alakiség*, a *méltányosság* és a *közösségvállalás*. Mint később láthatjuk, a *közösségvállalás* nem ugyanazon a szinten kezelendő, mint az előbbi kettő. Míg az *alakiség* és a *méltányosság* valóban a jogalkotás és a jogalkalmazás módját határozzák meg, a *közösségvállalás* egy átfogóbb erkölcsi eszme, amely a teljes társadalmat áthatja.

Unger *alakiség*-fogalma a jogszabályok oly módon történő értelmezését jelenti, amely alapján az értelmezés keretét kizárólag a jogszabály szövege alkotja.³⁷ A jogrend annyiban *alaki*, amennyiben a jogszabályokat pusztán szövegezésük alapján értelmezik és alkalmazzák, tekintet nélkül a szabály igazságosságára, hasznosságára vagy erkölcsi vonatkozásaira. Az *alakiség* a tételes jog biztosítója. Annak garanciája, hogy a központi hatalom által kibocsátott rendelkezések érvényre jutnak, és oly módon, ahogy azt a jogalkotó elképzelte. A jogalkalmazónak nem enged mérlegelést, mivel félő, hogy így a jogszabály nem teljesíti az

³⁷ Unger, Roberto Mangabeira (1977): Law in modern society. New York, Simon and Schuster. 204.

elvárt eredményeket. Ugyanakkor ezen eredmények megítélésére már nem kerül sor. Az *alakiság* azonban nem jelenik meg tiszta valójában, és soha nem is hiányzik teljesen. A kérdés mindig annak mértéke.³⁸ Ahhoz, hogy megfelelően tudjuk értékelni az *alakiság* szerepét a jogértelmezés és jogalkalmazás területén, szükségünk van a *méltányosság*, valamint a *közösségvállalás* szerepének meghatározására a jogrendszeren belül.

A *méltányosság* a jogalkalmazás szabadabb módját jelenti, mely értelmezésében a jogszabály szövegén túl az ösztönös igazságérzetet és a fennálló erkölcsöket is figyelembe veszi.³⁹ Ezáltal ellensúlyozza az *alakiság* közönyét a jogalkalmazás eredményét tekintve, sokkal nagyobb hangsúlyt helyez az erkölcsön alapuló döntéshozatalra. Ezzel közelebb hozza a jogot a laikusokhoz. Az *alakiság* szemszögéből a *méltányosság* egyben veszélyt is hordoz magában, ugyanis teret enged a bírói önkénynek. Az *alakiság* biztosítja, hogy a jogszabályokat szövegezésük alapján alkalmazzák, a *méltányosság* viszont ezt kihívja, ezért az *alaki* jogalkalmazás csak annyiban tűri el a *méltányosságot*, amennyiben a nyilvánvaló igazságtalanságokat szükséges javítani.⁴⁰

A *közösségvállalás* Unger számára a szeretet társadalom felé történő megnyilvánulása.⁴¹ Elválaszthatatlan a *méltányosságtól*, mivel a *közösségvállalás* lényege a másokért való felelősségvállalás, illetve a sorsukban való osztozás hajlandósága.⁴² *Méltányosságot* a *közösségvállalás* tükrében alkalmazhatunk igazán. A *közösségvállalás* fogalmának beemelése a jogról való gondolkodásba részletesebb kifejtést érdemel.

iv. Egy mindenkiért...

Nem Unger az első, aki a jog és a *közösségvállalás* között kapcsolatot fedezett fel. Durkheim „A társadalmi munkamegosztásról” (1984) című művében a *közösségvállalás* elsődleges mutatójaként jelöli meg a jogot.⁴³ Mindezt azzal magyarázza, hogy a társadalom és a jog kilengései közrejátszanak egymásban, ezáltal, ha az egyik elmozdul egy irányba, a másik ugyanúgy követi. Ebből következik, hogy a jogban tükröződik a társadalom

³⁸ U.o. 205.

³⁹ U.o. 205.

⁴⁰ U.o. 205.

⁴¹ U.o. 206.

⁴² U.o. 207.

⁴³ Durkheim, Emile (1984): The division of labour in society. Ford. W. D. Halls. London, MacMillan Press. 64.

közösségvállalásának mértéke.⁴⁴ Számára az elsődleges kérdés, hogy milyen mértékben jelenik meg a *közösségvállalás*, mint egyesítő erő az egyes társadalmakban.

Különbséget tesz *gépies közösségvállalás* és *szerves közösségvállalás* között. Az előbbit a primitív társadalmaknak tulajdonítja, amelyekben a *közösségvállalást* a jognak kell kikényszerítenie elnyomás által.⁴⁵ Az utóbbit a fejlett társadalmak *közösségvállalásának* tartja, amelyekben a fokozott munkamegosztás következtében kialakult kölcsönös függés eredménye, a jog pusztán az eredeti helyzetet állítja vissza, ha szükséges, de nem kényszeríti ki.⁴⁶ A fentiekből következik, hogy két osztályra bontja a jog funkcióit. Egyrésztől meghatározza az *elnyomó jogot*, amely a cselekvőt (büntetőjogban a bűncselekmény alanyát) megfosztja valamitől, ami számára jelentőséggel bír; legyen az vagyon, élet, szabadság, becsület. Ettől megkülönbözteti a *helyreállító jogot*, amelynél a hátrányos jogkövetkezmények elvont módon valósulnak meg, hiszen a cél nem a cselekvő büntetése, hanem a megromlott viszony visszaállítása megszokott állapotába.⁴⁷ Az *elnyomó jog* szankció-, míg a *helyreállító jog* kötelezettség-központú. Utóbbi először egy követelményt állít fel, majd megállapítja az annak nem teljesítéséhez fűződő jogkövetkezményeket. Ezzel szemben az *elnyomó jog* csak a büntetést helyezi kilátásba, anélkül, hogy kötelezettséget állapítana meg az alany részére. „Nem követeli meg a másik életének tiszteletét, de elrendeli a gyilkos halálát.”⁴⁸ Durkheim szerint az *elnyomó jog* körébe tartozik a büntetőjog, míg a *helyreállító jog* alá tartozik a tágabban értelmezendő magánjog, a kereskedelmi jog, az eljárásjogok és az alkotmányjog.⁴⁹

A *gépies közösségvállalás* az emberek hasonlóságából ered. A munkamegosztás kialakulása előtt, mivel a munkafolyamatok nem bomlottak fel, mindenkinek értenie kellett a teljes folyamathoz, így mind hasonló életmódot folytattak, hasonló eszközöket használtak, hasonló szokásokat tartottak. E hasonulás miatt a jognak emiatt nem volt szüksége előírni az elvárt magatartás, mivel az adott társadalom tagjai számára magától értetődő volt.⁵⁰ Összemosódik az, ami van, azzal, ami kellene, hogy legyen.⁵¹ A jognak tehát elegendő szankciókat meghatározni a különbözőség elnyomására.⁵²

⁴⁴ Durkheim (1984) 65.

⁴⁵ U.o. 31.

⁴⁶ U.o. 69.

⁴⁷ U.o. 29.

⁴⁸ U.o. 45.

⁴⁹ U.o. 26.

⁵⁰ U.o. 172.

⁵¹ Unger 1977, 49.

⁵² Durkheim 1984, 61.

A *szerves közösségvállalás* Durkheim szerint az emberek közötti különbségekből vezetendő le, amely különbségek a társadalmi munkamegosztás elterjedése során alakultak ki.⁵³ A munkamegosztás fejlődése révén az emberek szakosodtak, ezáltal megjelentek a különbségek életvitelük tekintetében.⁵⁴ Az egyéniségek kialakulása feldarabolta a szokás egységét. A munkafolyamatban betöltött szerepek köre kiépülő, új, sokszínű csoportok közül egyik sem volt képes kiemelkedni, és kizárólagos hatalomra jutni.⁵⁵ Immáron szükség volt a kötelezettségek meghatározására is a jog által, amely egységesítette a követendő magatartást.⁵⁶

Durkheim a jog és *közösségvállalás* kapcsolatát csak annyiban értékeli, amennyiben a jog tükrözi a *közösségvállalás* mértékét egy adott társadalmon belül. Arra nem terjed ki a munkája, hogy a jogot miként tehetjük a *közösségvállalás* eszközévé. Ugyanakkor számunkra jelentős az a megállapítás, hogy a *közösségvállalást* kényszer útján is el lehet érni, és hogy ez a *gépies* változat jelentősen eltér a *szervestől*. A *gépies közösségvállalás* az *elnyomó joggal*, míg a *szerves közösségvállalás* a *helyreállító joggal* van összefüggésben. Durkheim azonban nem egyértelmű azzal kapcsolatban, hogy a szerinte azon társadalmakban, ahol a társadalmi munkamegosztás előrehaladott, mennyire jellemző a *gépies közösségvállalás*, amelyet a büntetőjogi szabályok továbbra is fenntarthatnak.⁵⁷ Számunkra a kérdés jelentős, mivel a kényszerből vállalt *közösségvállalás* pusztán a tiltó szabályoknak felel meg. Nem ösztönöz együttműködésre, csak visszatart a bomlasztó magatartástól. A *szerves közösségvállalás* azonban nem igényel kényszert, az egyén önmaga ismeri fel szükségét, és önállóan hajlandó tenni közössége érdekében.

Durkheim a *közösségvállalást*, mint erkölcsi értéket a jog által kívánta mérni, ugyanakkor nem állapított meg normatív tételt azzal kapcsolatban, hogy milyennek kellene lennie a jognak a *közösségvállalás* szempontjából. Unger ezzel szemben abban látja jelentőségét, hogy amennyiben a hatalomgyakorló szem előtt tartja a *közösségvállalás* eszméjét, úgy a megszületett döntés összhangban állhat a társadalom igazságérzetével. A *közösségvállalást* Durkheim is az erkölcs körébe sorolja, viszont a joggal fennálló kapcsolatát egészen más síkon értelmezi. Unger a jog gyakorlatába tartozó fogalomként használja. Olyan jogalkalmazói és döntéshozói keretként, amelytől az *alakiság* rideg keretei fellazulhatnak, és a

⁵³ U.o. 68.

⁵⁴ U.o.

⁵⁵ Unger 1977, 68.

⁵⁶ Durkheim 1984, 71.

⁵⁷ Hart, Herbert Lionel Adolphus (1967): Social solidarity and the enforcement of morality. The University of Chicago Law Review, 35(1), 12.

laikus jogalanyok számára elfogadhatóbb döntés születhetik. Jelentősége a *méltányosság*éval azonos az *alakiség* ellensúlyozása kapcsán, míg azonban a *méltányosság* egy jogalkalmazói tett, a *közösségvállalás* készíti a jogalkalmazót *méltányosság* gyakorlására. Unger szerint ahhoz, hogy az *alakiség* átlagember számára igazságtalannak vagy helytelennek tartott rendelkezéseit orvosoljuk, a *közösségvállalásból* eredő *méltányosság* gyakorlására van szükség.⁵⁸ A *méltányosság* tehát önmagában nem elegendő, mivel az pusztán a jogalkotói akarat felülbírálata a jogalkalmazó által. Így amennyiben a jogalkalmazó a *közösségvállalás* szellemében gyakorol *méltányosságot*, úgy képes lesz olyan döntést hozni, amely megfelel az *alakiságnak* annyiban, hogy nem lépi át az önkény határát, cserébe mégis képes lesz a jogszabály rugalmas alkalmazására az adott ügy kapcsán.⁵⁹

Unger *közösségvállalás*-fogalma némileg eltér a fentiektől. A *közösségvállalás* számára nem pusztán erkölcsi fogalom, hanem a jogrend helyes működésének elsődleges mércéje.⁶⁰ Itt egy váltást látunk Durkheimhez képest. Durkheim a jogot tartotta a *közösségvállalás* mutatójának, Unger szerint pedig a *közösségvállalás* által értékelhetjük a jogot. A *közösségvállalás* eszméjének kétségtelenül természetjogi szerepet kölcsönöz. A *méltányosságban* látja az eszközt, amely megtestesíti a jogalkotó által hozott *alaki* szabályokat ellenőrző egyetemes mércét, magát a *közösségvállalás* eszméjét.⁶¹

Unger a *közösségvállalást* egyértelműen a *méltányosság* pártjára állította. Véleményem szerint azonban a *közösségvállalás* a két másik fogalom közötti átmenetnek, azok együttes megvalósulásának záloga lehet. Amennyiben a *méltányosság* a *közösségvállalásból* ered, a leendő döntés tükrözni fogja mind az átlagember természetes jogérzetét, mind a jogalkotó akaratát. Ugyanakkor származhatik-e *alakiség* a *közösségvállalásból*? Igennel csak akkor felelhetünk, ha találunk kapcsolatot a két fogalom alapértékei között. Márpedig kell, hogy legyen kapcsolat közöttük, hisz különben nem lehetnének, ahogy Durkheim megállapította, a tételes jogszabályok a *közösségvállalás* mértékei. Megjegyzendő, hogy Durkheim mérési módszere, miszerint mindössze a két fent említett osztályba tartozó jogszabályok száma határozza meg egy társadalom *közösségvállalását*, meglehetősen kezdetleges és túlegyszerűsített.⁶² Abban azonban egyetérthetünk vele, hogy van összefüggés a kettő között. Egyik oldalról a következetesség, mint az *alakiség*, másik oldalról a felelősségérzet mások

⁵⁸ Unger 1977, 207.

⁵⁹ U.o. 208.

⁶⁰ U.o.

⁶¹ U.o. 80.

⁶² Hart 1967, 6.

sorsa iránt,⁶³ mint a *közösségvállalás* alapértéke. E két érték között látszólag alig van kapcsolat, mégis kiegészíthetik egymást. A felelősség követeli a megbízhatóságot, a megbízhatóság pedig a következetességet. A *közösségvállalás* a következetes tettek által válik érzékelhetővé. A *közösségvállalás* fontos biztosítékává válhat az *alakiság*, amennyiben utóbbi a felelősségvállaló magatartások következetességét írja elő. Ezen túlmenően az *alakiság* viszonya a *méltányossággal* is új értelmet nyerhet azon túl, hogy az utóbbi ellensúlyozza az előbbi túlzott ragaszkodását a szó szerinti jogalkalmazáshoz. A *közösségvállalás* által az ellentét helyébe egymásrautaltság lép. Ahhoz, hogy az *alaki* szabályok következetességet ír hassanak elő, szükség van a *méltányos* eljárásra. Így a kötelezettségek betartatása következetes, a szankció fajtája és mértéke pedig egyedi esethez mért. A *helyreállító jog* azért tükrözi jobban a *közösségvállalást*, mivel a jogkövetkezmények következetesen alkalmazandók jogellenesség esetén, és ezek a jogkövetkezmények elég elvontak ahhoz, hogy az egyedi esetre megfelelő tényleges hátrányt okozzanak.

v. ...*Mindenki egyért*

A *közösségvállalás* azonban nem maradhat a maga ellenpólusa nélkül. Durkheim felismerte, hogy a személyes szabadság és a *közösségvállalás* eszméinek együttesen létezniük kell egy szabadelvű társadalomban.⁶⁴ Ebből következik, hogy amíg a közösség érdekei képviseltetnek a *közösségvállalás* által, az egyéni érdeknek is szüksége van a maga képviselőjére. Ezt az *igazságosság* eszméjében találjuk meg, amely a *közösségvállalás* ellensúlyozására szolgál.⁶⁵ Unger az ellensúlyt az *alakiságban* jelölte meg, e tekintetben azonban Jürgen Habermas megállapítására támaszkodom, miszerint az egyén érdekeit a kötelesség etika által megfogalmazott *igazságosság* fogalom képviseli a közösség érdekeivel szemben.⁶⁶

John Rawls *igazságosság* fogalma a „méltányosságként felfogott igazságosság”.⁶⁷ Számára az *igazságosság* szerepe elsősorban a társadalom egészét átfogó eszme, amely meghatározza a *rendszerstruktúra* működését, az intézmények döntéseit és legfőképpen az alapvető jogok és kötelezettségek eloszlását a társadalom szereplői között.⁶⁸ Rawls a

⁶³ Unger, 1977, 206.

⁶⁴ Steinvorth, Ulrich (2017): Applying the Idea of Solidarity to Europe. Solidarity in the European Union: A fundamental value in crisis, 11.

⁶⁵ Habermas, Jürgen (1990): Justice and solidarity: On the discussion concerning stage 6. The moral domain: Essays in the ongoing discussion between philosophy and the social sciences, 244.

⁶⁶ Habermas 1990, 245.

⁶⁷ Rawls, John (1997): Az igazságosság elmélete. Ford. Krokovay Zsolt. Budapest, Osiris Kiadó. 21.

⁶⁸ Rawls 1997 25.

társadalmi struktúra tagjai közötti viszonyokat is az *igazságosság* elvei alapján kívánja rendezni. Elméletét a szerződéselméletek körébe sorolja, amely egy eredeti helyzetből kiindulva határozza meg a szerződést, azaz a társadalom működésének elveit, mely eredeti helyzet inkább egy gondolati kiindulóállapot, mintsem egy valós történelmi helyzet.⁶⁹ A „szerződés” megnevezés önmagában egy mellérendeltségi viszonyt kölcsönöz az eredeti helyzetben lévőknek, ezen felül Rawls az ún. tudatlanság fátyla mögé állítja a szerződő feleket. A tudatlanság fátyla elrejtí az egyén elől annak *társadalmi struktúrában* betöltött szerepét, természeti adottságait, társadalmának jellemzőit, sőt, az egyén céljait és erkölceit is.⁷⁰ Csupán annak vannak tudatában, hogy társadalmuk az *igazságosságnak* van alávetve. Ezen felül rendelkeznek azon ismeretekkel – mint gazdasági, társadalmi, lélektani törvényszerűségek –, amelyek segítségével meg tudják határozni az *igazságosság* elveit.⁷¹ A fátyol mögött az egyének az észszerűség alapján gondolják át ezen elveket. Az észszerűség jelen esetben szűken értelmezendő, azaz a leghatékonyabb megoldás választását jelenti.⁷² Az egyének saját érdekeik mentén egyezkednek az elvekről. Mivel azonban nincsenek tisztában önnön céljaikkal sem, az észszerűség mentén a javakból a minél nagyobb részesedést tűzik ki célul.⁷³ Rawls abból indul ki, hogy az eredeti helyzetben lévők nem hajlandók hátrányt szenvedni mások előnyéért, ugyanakkor ők sem mások kárára kívánnak nyereszkeskedni.⁷⁴

Rawls eredeti helyzetének résztvevői a tudatlanság fátyla mögött saját érdekeiket az erőforrásokban minél nagyobb részesedés megszerzésében határozzák meg. Hangsúlyos, hogy ezt nem mások kárára kívánják elérni, nem érznek ugyanis olyan érzelmeket (mint például az irigység), amelyek erre készítenék őket.⁷⁵ Az erőforrások halmozását azért látják észszerű érdeknek, mivel az biztosítja számukra a minél nagyobb szabadságot, és „a nagyobb szabadság még senkinek sem okozott szenvedést”.⁷⁶ Az eredeti helyzet egyénei önmagukban állnak, önmagukat határozzák meg. Tisztán követik a céljuk megvalósításához vezető utat, amellyel elérkeznek az *igazságosság* alapelveihez. Ebből már sejthető, hogy ezen egyének döntése által meghozott elvek az erős, önálló egyéniség elvei lesznek. A döntési eljárás folyamán a résztvevők egyenlőek annak érdekében, hogy olyan elveket alkothassanak, amelyek minden

⁶⁹ U.o. 31.

⁷⁰ U.o. 173.

⁷¹ U.o. 174.

⁷² U.o. 33.

⁷³ U.o. 179.

⁷⁴ U.o. 182.

⁷⁵ U.o. 182.

⁷⁶ U.o. 179.

korban, társadalomban, élethelyzettől függetlenül összhangban állnak az *igazságossággal*.⁷⁷ A létrehozott elvek azonban így csak az egyének szintjén érvényesülnek, mint az *igazságosság* legfőbb biztosítékai.

Az *igazságosság* alapelvei a legkiterjedtebb alapvető szabadsághoz való egyenlő jog, valamint a társadalmi és gazdasági egyenlőtlenségek mindenki számára előnyös kialakítása és mindenki számára nyitott pozíciókhoz, illetve hivatalokhoz kötöttsége. E két elv jól tükrözi a Ferge által megállapított két legfontosabb struktúraalakító tényezőt. A munkaerőpiachoz való viszony kiemelkedése annak is köszönhető, hogy elviekben mindenki számára hozzáférhető bármilyen munkakör, amíg a szükséges képzettséggel rendelkezik. A vagyon tekintetében mindenkit egyenlő mértékű szabadság illet meg a tulajdonhoz, emellett a vagyoni egyenlőtlenségek előnyössé válhatnak a társadalom alsóbb rétegei számára azáltal, hogy a tehetősebbek többet adóznak, mégis egyenlően jogosultak közszolgáltatásokban részesülni. Az alapelvek teljesülése ugyanakkor elsősorban a szabad, önmagát meghatározni képes egyén érdekeihez igazodik, és kevésbé van tekintettel a közösség tagjainak jólétére. Ez nem is feladata, mivel az utóbbi a *közösségvállalás* körébe tartozik.⁷⁸ Mindkettő átfogó eszme, és mindkettő részét képezi a legtöbb erkölcsi rendszernek.⁷⁹ Ennek ellenére különböző értékeket képviselnek, ami az egyén és a közösség kapcsolatát érinti.

Az *igazságosság* és *közösségvállalás* közötti különbség, hogy míg Unger a *közösségvállalásnak* erkölcsi jelleget tulajdonít, Rawls kifejezetten tartózkodik attól, hogy erkölcsi fogalomként határozza meg az *igazságosságot*. Ebből az következik, hogy az *igazságosság* elfogulatlanabb, pártatlanságra törekszik.⁸⁰ A *közösségvállalás* ezzel szemben, amennyiben úgy tekintünk rá, mint a „szeretet társadalmi arca”, nem lehet pártatlan. Rawls második elve kifejezetten a *közösségvállalás* alapjait fekteti le. Ezzel együtt Rawls nem tulajdonít elég nagy szerepet a közösségnek. A *szerves közösségvállalás* érvényesüléséhez a közösség olyan felfogására van szükség, amely szerint az egyén számára személyiségformáló jelentőséggel bír.⁸¹ Egy másik jelentős különbség a *szabadság* tekintetében nyilvánul meg. A *szabadság* értelmezését tekintve különbség, hogy míg az *igazságosság* az egyén szabadságából indul ki, a *közösségvállalás* a közösség által érvényesített szabadságra helyezi a hangsúlyt. A *negatív szabadság* biztosítását mindkét eszme a közösségtől, illetve az államtól várja. A

⁷⁷ U.o. 178.

⁷⁸ Habermas 1990, 244.

⁷⁹ U.o. 245.

⁸⁰ Szabó Gábor (2010): Rawls igazságosság-elmélete és kritikái. JURA, 1, 184-187. 184.

⁸¹ Sandel, Micael J. (1982): Liberalism and the Limits of Justice. Cambridge University Press, Cambridge 150.

különbség kettejük között, hogy a *pozitív szabadság* mi által érvényesül. Az *igazságosság* az egyénre bízta, a *közösségvállalás* a közösség egészére helyezi a felelősséget. A *pozitív szabadság* nem érvényesülhet a *negatív szabadság* nélkül, a fordítottja azonban nem igaz.⁸² Az *igazságosság* érvényesülhet *közösségvállalás* nélkül, a *közösségvállalásnak* viszont szüksége van *igazságosságra*. Máskülönben az egyének nem érezhetik szabadnak magukat közösségükön belül, és így legfeljebb az elnyomáson alapuló *gépies közösségvállalás* érvényesülhet. Az *igazságosság* ezzel egy jelentősebb értéként lép fel, ám Rawls fogalma alapján az *igazságosság* szerves részét képezi az odafigyelés a társadalom rosszabb helyzetben lévő tagjaira, ami a *közösségvállalás* egyik központi elemét képezi.⁸³ Ahogy fentebb kifejtettem, ez az alap nem elégséges egy jelentőségteljesebb közösség-fogalom nélkül. Ungernek annyiban igazat adhatunk, hogy az *alakosság* jobban jellemzi az *igazságosságot*, mint a *közösségvállalást*, jelentőségüket tekintve azonban az *igazságossággal* állnak egy szinten. Rawls-szal szemben úgy gondolom, hogy a *közösségvállalás* bár részét képezheti az *igazságosságnak*, annak nem lehet alárendelve, nem kaphat másodlagos szerepet más elvekkel szemben. Ebből kiindulva, célszerűbbnek tartom elválasztani a két fogalmat a továbbiakban.

vi. A jog uralma

Fontos hangsúlyozni, hogy a fent említett kölcsönös féken tartás egyben kölcsönös biztosítást is jelent. Habermas szerint „az *igazságosság* a *közösségvállalás* fonákja”.⁸⁴ A két eszme összefonódik, egymástól nem különíthetőek el ateckintetben, hogy egyik érvényesülése igényli a másik közreműködését. Az *igazságosság* és a *közösségvállalás* ismertetése után rátérek a két eszme közelebbi kölcsönhatásainak vizsgálatára. Ennek célja, hogy a későbbiekben bemutatott szegénységgel kapcsolatos szabályozás tekintetében rávilágíthassunk annak hiányosságainak vagy éppen erősségeinek elméleti gyökereire. Mindkét fogalom akkor válhat igazán hasznára a jogról és a társadalom szervezéséről való gondolkodásnak, ha megértjük szerepeiket, és ezek között egyensúlyt tudunk találni. Bármelyik fél túlsúlya torzuláshoz vezet a *társadalmi struktúrában*. Az *igazságosság* elsősorban az egyén érdekeivel törődik, a közösséget érzelmi jelleggel ruházza fel, ami miatt a *közösségvállalás* esetleges megvalósulását eredményezi.⁸⁵ A

⁸² Sen 1993, 19.

⁸³ Laitinen, Arto, & Pessi, Anne Birgitta (2014): Solidarity: Theory and practice. An introduction. Solidarity: Theory and practice, 15.

⁸⁴ Habermas 1990, 244.

⁸⁵ Sandel 1982, 148-149.

közösségvállalás túlzott térnyerése *gépies közösségvállaláshoz* vezet, amely kényszer alá helyezi az egyéneket, és akadályozza érdekeik érvényesülését. Kell hát egy olyan eszme, amely egyensúlyi helyzetet teremthet a két érték között úgy, hogy elhatárolódik a kettőtől. Ez azt jelenti, hogy nem egy harmadik erkölcsi fogalmat kell alkalmaznunk, de nem is lehet teljesen független az erkölctől. Erre a szerepre a *joguralom* eszméjét találom alkalmasnak.

A rule of law, azaz a *joguralom* eszméje megjelenik mind Unger, mind Rawls idézett művében, a fogalom irodalma viszont több évszázadra nyúlik vissza. Ebben a dolgozatban a két fenti szerző *joguralommal* kapcsolatos gondolatai alapján teszek javaslatot egy olyan értelmezésre, amely megfelel a korábban támasztott feltételeknek. Mielőtt rátérnék Unger és Rawls értelmezéseire, szükségét érzem a *joguralom* erkölchöz fűződő kapcsolata röviden ismertetésének. Mind a jog, mind az erkölcs olyan társadalmi rendszer, amely az emberi magatartás befolyásolására törekszik. Az előbbi ezt külső kényszer, illetve jutalmazás, a másik belső indíttatás útján kívánja elérni. Kérdés azonban, hogy mennyire független a két rendszer egymástól. A jog és erkölcs kapcsolatáról egészen eltérő nézetek születtek. Egyes elméletek szerint a kettő teljesen egybeolvad,⁸⁶ más elméletek szerint pedig teljesen elkülönül.⁸⁷ Előbbi elmélet a jogi moralizmushoz kötődik, amely a jogalkotás és a jogalkalmazás szabályait erkölcsi normákká emelték. Ezen szabályok azonban nem feleltethetőek meg erkölcsi követelményeknek, mivel a jogalkotásra és jogalkalmazásra vonatkozó előírások pusztán az adott eljárásra vonatkoznak, tartalmilag nem határozzák meg az adott jogszabályt, így azt végső soron a jogalkotói hatalmat gyakorlónak a személyes meggyőződése alakítja.⁸⁸ Ugyanakkor pontosan a személyes meggyőződések szerepe miatt nem állítható az ellenkezője sem, miszerint a jog teljesen független maradhat az erkölcsi rendszertől. A jog önállóságának kérdéskörét a későbbiekben bővebben kifejtem. Egyelőre Habermas azon megállapítására hagyatkozom, miszerint a jog működésének feltétele, hogy az ne legyen független az egyedi esetektől, és így az azokhoz fűződő más társadalmi rendszerektől.⁸⁹ A jog rendszere tehát elkülönül az erkölcs rendszerétől, ugyanakkor mégsem független egészen tőle. Ebből adódóan a jog biztosítja számunkra azt a teret, amelyben megteremthetjük a *közösségvállalás* és az *igazságosság* egyensúlyát. A *joguralom* pedig meghatározza azon elveket, amelyek által ezen

⁸⁶ Lásd: Fuller, Lon Luvois (1969). *The morality of law*. New Haven: Yale University Press.

⁸⁷ Lásd: Luhmann, Niklas (1981). *Ausdifferenzierung des Rechts* Frankfurt am Main: Suhrkamp.

⁸⁸ Dworkin, Ronald (1965). *The elusive morality of law*. Vill. L. Rev., 10, pp. 631-639. 634.

⁸⁹ Habermas, Jürgen (1988). *Law and morality*. The Tanner Lectures on human values, 8, pp. 219-279. 256.

egyensúly fenn is maradhat. Ezen elveket Unger és Rawls megállapításai segítségével keresem a továbbiakban.

Rawls *joguralom* fogalma elsősorban *alaki*. A közös szabályok elfogulatlan alkalmazását tekinti a *joguralom* elsődleges feltételének.⁹⁰ Célja az *igazságosság* első elvének, azaz az egyenlő szabadság elsőbbségének biztosítása.⁹¹ A szabadság pedig „jogok és köteleességek intézmények által meghatározott halmaza”.⁹² Azon intézményeknek, amelyek meghatározzák a szabadság kereteit, meg kell felelniük bizonyos elveknek, hogy kiszámíthatóvá tegyék a társadalom szabályait, ezáltal megfeleljenek a jogszerűségnek.⁹³ Ezen elvek: az elvárható teljesítés, a jogalkotó jóhiszeműsége, a hasonló esetek hasonló kezelése, a bűncselekmények tényállásainak törvénybe foglalása (*nullum crimen sine lege*), valamint az eljárásjogokra vonatkozó elvek, mint a bírói függetlenség és a jogszabályok alkalmazása a jogalkotói akarat mentén.⁹⁴ Rawls a jogi moralistákkal ellentétben belátja, hogy ezen elvek érvényesülése önmagában nem zárja ki az igazságtalanságokat, ugyanakkor ezen elvek szükségesek az *igazságosságnak* megfelelő szabályok alkotásához.⁹⁵ A *joguralom* körében kitér a szankciók alkalmazásának megfelelő menetére is. Az észszerűség által vezérelt egyének megegyezhetnek a hátrányos jogkövetkezmények kikötésében olyan magatartásokat tekintve, amelyek sértének mások szabadságát. Ezen jogkövetkezmények mértéke azonban nem haladhatja meg a szabadság sérelmének mértékét. Mindenekelőtt a szabadság oly korlátokat kíván, amelyek a szabadság legkiterjedtebb formáját biztosítják.⁹⁶ A szabadságból eredő korlátoknak objektívnak kell lenniük az egyenlőség érdekében, így azonban szükségszerűen okozhatnak olyan helyzeteket, amikor valaki szándékától eltérően tanúsít büntetendő magatartást. Ebből következik, hogy a szabadság felelősséget követel.⁹⁷ Rawls *joguralom* fogalma tehát magába foglalja a jogszerűség elveit, a szabadság önkorlátozását és a felelősségvállalás követelményét.

A *joguralom* eszméjének ezen felfogása alávetett a szabadságnak. Az *igazságosság* második elvét nem szolgálja. A társadalmi egyenlőségek megoldását nem a jog feladatának tekinti. Ebben igazat adhatunk neki annyiban, hogy az egyenlőtlenségek mögötti gazdasági és

⁹⁰ Rawls 1997, 285.

⁹¹ U.o. 285.

⁹² U.o. 289.

⁹³ U.o. 286.

⁹⁴ U.o. 287-289.

⁹⁵ U.o. 287.

⁹⁶ U.o. 289.

⁹⁷ U.o. 293.

társadalmi tényezők nem mellőzhetőek a jog eszközeivel. Abban is egyetérthetünk Rawls (illetve Dworkin) megállapításaival, hogy a jog önmagában nem helyettesít erkölcsi követelményeket. Célunk jelenleg is csak azon keretek megállapításaira vonatkozik, amelyeken belül érvényesülhet mind az *igazságosság*, mind a *közösségvállalás* erkölcsi eszméje. Rawls a *joguralom* fogalmát egészében aláveti az *igazságosságnak*, azon belül is annak az elvnek, amely kizárólag az egyén szabadságával kapcsolatos. Tekintettel arra, hogy a *joguralom* a liberális társadalom vívmánya,⁹⁸ nincs ebben semmi meglepő. Nem feltételezhetjük azonban, hogy ezen ne lehetne változtatni. Javaslataim megtételéhez más szempontok alapján is vizsgálni kell a fogalmat. Ismernünk kell a *joguralom* környezeti feltételeit, illetve főbb jellemzőit egy új értelmezés kialakításához.

Unger szerint a jogrend (és emellett a *jog uralma*) elsősorban a csoportok sokszínűsége és a természetjog fejlődéséből keletkezett.⁹⁹ Előbbi azért szükséges elem, mert a csoportok sokasága folytán egyik sem képes magához ragadni a kizárólagos hatalmat, ezáltal szükségsszerűvé válik az együttműködés közöttük. Ebből aztán kialakulhatnak az egymás ellenőrzését lehetővé tévő szabályozások, valamint a megfelelő fékek és ellensúlyok, amelyek fenntartják a csoportok közötti hatalmi egyensúlyt. Emellett ezek a csoportok rendkívül ingatagok is egyben, mivel a tagjaik helyzete a társadalmon belül rendkívül változékony. E változékonyosság a társadalom szerkezetében beálló változásoknak az eredménye. Durkheim szerint a specializált munka megjelenése magával hordozta annak felismerését, hogy az egyén mennyire elkülönül másoktól.¹⁰⁰ Ebből adódóan társadalmi helyzete sem lesz magától értetődő, a munkája nem fonódik össze a társadalmi hierarchiában betöltött szerepével. A magán- és közsféra ezáltal különválik. Az egyén egyik oldalról az állammal szemben alárendelté válik, míg más egyénnel szemben egyenlőséget élvez, legalábbis az állam szempontjából. Az egyén egyrésztől aláveti magát az államnak, ám ezzel mégsem jön létre személyes behódolás egy másik egyén akaratával szemben. Másrésztől együttműködési kapcsolatban áll más egyénnel, akikkel szembeni alávetettsége legfeljebb eseti.¹⁰¹

A természetjog szükségessége a tételes jog ellenőrzésében és a minél általánosabb jogszabályok megalkotásában nyilvánul meg.¹⁰² A gondolat, hogy van egy „felsőbbrendű” vagy „transzcendens” jog, lehetővé teszi, hogy valamihez viszonyítsuk az ember alkotta jogot.

⁹⁸ Unger 1977, 186.

⁹⁹ U.o. 83.

¹⁰⁰ Durkheim 1984, 240.

¹⁰¹ Unger 1977, 179.

¹⁰² U.o. 76.

Ez a transzcendens jog különbözik mind a szokásjogtól, mind a tételes jogtól. Nem a mindennapi élet tapasztalatait fordítja normává, és nem egy emberi hatalom által megfogalmazott előírás. Ehelyett egy „arkhimédészi pont, amely által minden társadalmi berendezkedés értékelhető”.¹⁰³ Ezáltal bírálattal is illethetjük, majd kötelezhetjük a jogalkotót a norma megváltoztatására. Szélsőséges esetben igazolhatjuk általa az „igazságtalan” vagy „természetellenes” jogrend elleni lázadást. A természetjog emellett egy normatív példát is mutat a jogalkotónak, amelyet szem előtt kell tartania. A tételes jognak tehát minél inkább hasonlatossá kell válnia a természetjog előírásaihoz, mivel minél inkább közelít hozzá, annál inkább időtálló lesz az adott rendelkezés.¹⁰⁴

A *joguralom* elve által a jogrendet két fő jellemző illeti Unger megállapításai szerint: általánosság és önállóság.¹⁰⁵ Általánosságra a természetjognak köszönhető jogfelfogás miatt van szükség, amely egyrészt a jog hatékonyságát az egyetemes használhatóságának mércéjével méri, másrészt pedig a jog transzcendentális mivoltából levezetve a jogalanyok egyenlőségét hirdeti. A jogrend önállóságát a csoportok sokaságából nyeri, amely megkövetelte egy külső, pártatlan hatalom beavatkozását az erkölcsi sokszínűség által okozott nézeteltérések orvoslására. Az általánosság által a jogrend teret nyit a *negatív szabadság* érvényesülésének, valamint, mivel a tételes jogot annál magasabb rendű, örökérvényű elvek mércéjéhez méri, biztosítja a jogrend szilárdságát. Az önállóság a jognak uralkodó szerepet kölcsönöz. Amennyiben a jog függetleníteni tudja magát más társadalmi csoportoktól, kialakítva a maga különálló rendjét, és elsődleges feladata a többi csoport közötti vitás helyzetek rendezése, a jogot gyakorlók osztálya válik az erőforrások eloszlásának fő befolyásoló tényezőjévé.¹⁰⁶

Unger rámutat a *joguralom* eszméjének hiányosságaira is. A jogrend általánosságának követelménye önellentmondás, mivel az egyenlő bánásmód alkalmazása egyenlőtlen helyzetekben csak fokozza az egyenlőtlenséget.¹⁰⁷ A liberális jogrend egyenlősíti az egyéneket *negatív szabadságuk* tekintetében, ehhez azonban nem jár szükségszerűen *pozitív szabadság*. Az utóbbi annak részére válik elérhetőbbé, aki több erőforrással rendelkezik strukturális helyzetéből adódóan, amelyet elsősorban a családi háttere, a munkaerőpiachoz való viszonya

¹⁰³ U.o. 79.

¹⁰⁴ U.o. 80.

¹⁰⁵ U.o. 69.

¹⁰⁶ U.o. 84.

¹⁰⁷ U.o. 191.

és vagyona, illetve a piacon érvényesíthető vásárlóereje határozza meg.¹⁰⁸ E névleges egyenlőség egyenlő *negatív szabadság* mellett egyenlő felelősséggel is felruházza az egyéneket. Mivel a *társadalmi struktúra* viszonyait figyelmen kívül hagyják, a felelősség mértéke egyenlőtlen lesz az egyének között. Hogy hol helyezkednek el a *társadalmi struktúrán* belül hatással van a *negatív szabadság*, mint szellemi erőforrás kihasználásának *képességére*. Így az egyenlő szabadság relatívvá válik, a hozzá tartozó felelősség azonban mindig objektív. Tehát a *képesség* hiánya a relatíve kevesebb szabadság mellé a szabadsághoz mérten több objektív felelősséget társít.

A jogrend általánossága a hatalom korlátozását tekintve sem teljesül maradéktalanul. Az általánosság által a központosított hatalomra vonatkozó szabályok annak semlegességét és személytelenségét követelik meg, annak érdekében, hogy a hatalomgyakorló ne használhassa ki helyzetét önös céljai érdekében.¹⁰⁹ Ezen elveket már Rawls-nál említettük, mint a jogalkalmazásra vonatkozó elveket. Ugyanakkor minden eljárás magában hordozza az eredményt.¹¹⁰ Senki sem mentes személyes meggyőződésektől, a jogalkalmazó sem. Ahhoz, hogy ténylegesen semleges döntések szülessenek szükség van olyan feltétel nélkül alkalmazható értelmezésre, amely minden esetben a megfelelő eredményt váltja ki. A jogszabályok értelmezésekor kézenfekvő lenne az *alakiség* mentén a norma szövegezését alapul venni, a megfelelő alkalmazáshoz azonban az adott eset körülményeit és a jogszabály célját is figyelembe kell venni. Az utóbbi kettő esetében már alighanem lehetetlen olyan értelmezési keretet adni, amely minden alkalommal használható lesz. A bírói hatalom így különös kérdést jelent a *joguralom* számára. Független a többi hatalomgyakorlótól, mégis kötve van a társadalom értékrendjéhez.¹¹¹

Ezt követően kitérnék a jogrend önállóságának kérdéskörére. A jog mint társadalmi rendszer önállóságát az adja, hogy saját írásba foglalt szabályai szerint működik, amely szabályok nem vonatkoznak más rendszerekre.¹¹² A *joguralom* eszméje megköveteli a jogrend önállóságát, hogy pártatlanul egységesíthesse a társadalmi normákat. Ugyanakkor ez az önállóság nem biztosítható teljesen. Minden jogi eljárás mögött, legyen az jogalkotói vagy jogalkalmazói, húzódnak olyan érvek, amelyek szakpolitikai vonatkozásúak.¹¹³ A jogszerűség

¹⁰⁸ U.o. 227.

¹⁰⁹ U.o. 180.

¹¹⁰ U.o.

¹¹¹ U.o.

¹¹² Habermas 1986, 259.

¹¹³ U.o.

szabályai önmagukban nem elegendőek az anyagi tartalom meghatározásakor. Itt visszatérünk az előző bekezdésben felvetett kérdésre a bírák szerepét illetően. A bírói függetlenség alapelve a semleges döntéshozatalt kívánja biztosítani. E döntéshozatal azonban csak annyiban semleges, hogy a bíró eldöntheti, melyik erkölcsi nézetrendszer alapján hoz ítéletet.¹¹⁴ Hogy a jog meg tudja tartani önállóságát, a belé vetett hitet is meg kell őriznie. Ehhez a meghozott döntések laikusok általi igazolására van szükség. Mindezt a bizonyítási teher és az indokolási kötelezettség intézményesítésével érheti el. Amennyiben ezen kötelezettségeknek eleget tesz a jogalkalmazó, a hozzá nem értőben azt az érzetet kelti, hogy a döntést valóban megalapozott indokok mentén hozták.¹¹⁵ Ezen indokok azonban ritkán származnak tisztán a jog területéről. Szükség van az adott üggyhöz tartozó szakterületek bevonására, azok keretein belüli érvelésre. A jogrend önállóságát tehát nem a jog saját érvrendszere mentén igazolja. Ez egy ellentmondást szül, miszerint a jog nem lehet önálló más társadalmi rendszerek nélkül, viszont, ha önállósága rajta kívül álló rendszerektől függ, már nem önálló.

Mindezt összegezve, ideje olyan *joguralom* értelmezést kidolgozni, amely keretet alkot az *igazságosság* és a *közösségvállalás* elvei számára egyaránt. Első kérdésünk, hogy a jogrendszert milyen viszonyban határozzuk meg más társadalmi rendszerekhez képest, azaz mennyiben kezelhetjük önállóként? A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a teljes önállóság nem életszerű, emellett nem is kívánatos számunkra, hiszen önálló rendszerként nem várhatnánk tőle az olyan kérdések orvoslását (mint például a szegénység), amelyek szigorúan nem tartoznak a jog területéhez. Hozzá kell tennünk ugyanakkor, hogy mégis függetlenítenünk kell a jogrendszert más társadalmi rendszerektől (mint a politika és a gazdaság) oly mértékben, hogy azok befolyása nélkül, más keretek szerint kezelhesse a problémákat. *Joguralom*-értelmezésem szerint a jogrendszert olyan eszméktől kell függővé tenni, amelyek által más társadalmi rendszerek befolyása alól felszabadulhat. Ezen eszmék a *közösségvállalás* és az *igazságosság*. Ugyanakkor a *joguralom* éppen e két erkölcsi érték közötti egyensúlyt hivatott fenntartani, mint önálló eszme. Így a *joguralom* és a jogrendszer különválik. Az előbbi legalább mellérendeltséget kell, hogy élvezzen a korábbi két erkölcsi értékkel, míg utóbbi az előbbi közvetítésével válik alárendeltté.

Az általánosság kérdésében a *joguralom* természetjogi jellegét kell meghatároznunk. A *joguralom* eszméjéhez hozzátartozik, hogy egy jogrendszeren felülemelkedő mérce alapján

¹¹⁴ Unger (1977) 180.

¹¹⁵ Habermas 1986, 229.

ítéljük meg a tételes jogot. Ezen mércének állandó jelleggel kell mértéket tartania a tételes jog számára. Amennyiben e mérték állandó, kívánatos, hogy a megalkotott jogszabályok ugyanilyen állandó jelleggel igazodjanak hozzá, azaz minden helyzetben, esetről esetre ugyanúgy alkalmazhatóak legyenek. Ez azonban az *alakiság* oly szintjét érné el, amely ellehetetlenítené a *méltányosság* gyakorlását. A *közösségvállalás* megköveteli egyes esetekben a jogszabálynak a jogalkotói akaratától eltérő alkalmazását, hogy a közösség igazságérzetével összhangban lévő döntések szülessenek. Az általánosság esetünkben nem vonatkozhat a jogszabály alkalmazására. Erre az egyenlőtlen helyzetek megfelelő kezelése miatt van szükség. Ha azonban az általánosság az alkalmazhatóságra nem vonatkozik, úgy miként lesz a tételes jog valóságosan általános? Félő, hogy az egyenlőtlen helyzetre hivatkozva önkényesen alkalmazza az adott jogszabályt. A megoldást a *joguralom* elvei mentén találjuk meg.

Az *igazságosság* Rawls szerinti alapelveit korábban ismertettem. Ezen túlmenően Rawls jogrendszerrel szemben támasztott követelményeit is ismerjük: ezek a jogszerűség elveit. Ezen elvek átemelhetőek a jelenleg tárgyalt *joguralom* értelmezésbe. A *közösségvállalás* tekintetében nehezebben azonosíthatunk kézzelfogható elveket. Az egyén felismeri, hogy jóléte a környezetében élő más egyének jólététől függ, így tenni akar másokért.¹¹⁶ A *joguralom* elvei a jogrendszerre vonatkoznak, így sokkal inkább a *rendszerstruktúrára*, annak intézményeire. Ugyanakkor az intézményeket ugyanúgy egyének alkotják végsősoron, akikről feltételezhetjük, hogy érznek *közösségvállalást* másokkal. Ezért *joguralom* értelmezésemnek ki kell terjednie a segítségnyújtás kereteire. A korábbi nézet szerint a jogrendszer általánosságához hozzátartozik a hatalom személytelensége és elfogulatlansága. Ezzel a nézettel nem értek egyet. A hatalom sosem lehet személytelen, és nem is kell, hogy személytelen legyen. A társadalmi rendszerek nem öncélúak: személyek alkotják személyek javára. A központosított hatalom ezért nem lehet személytelen, és ha ez így van, a hatalom személyességét kell megfelelő mederben tartanunk. Az önkényes visszaélést el kell tudnunk határolni az őszinte segítségnyújtástól.

A fentieket összegezve, *joguralom* értelmezésem az *igazságosság* és a *közösségvállalás* elveit vonatkoztatja a jogrendszerre. Ezen értelmezés keretében a jogrendszer a két eszmétől a *joguralom* által függ, míg más társadalmi rendszerektől függetlenedni törekszik. A *joguralom* elvei egyszerre állítanak *alaki* és tartalmi követelményeket a jogalkotók és jogalkalmazók felé. Az *alaki* követelmények az *igazságosságra* tekintettel jelennek meg, mint a jogszerűség elvei.

¹¹⁶ Habermas 1990, 244.

A tartalmi követelményeket tekintve az egyenlő szabadság biztosítása az egyének számára, valamint a *közösségvállalásból* következő személyes hatalom elve. Eszerint a jogrendszernek elsődlegesen a hatalomgyakorló mások felett gyakorolt *méltányosságának* kell teret engednie az önkény visszaszorítása mellett. A továbbiakban ezt az értelmezést fogom alkalmazni *joguralom* alatt.

IV. A hazai szegénységjogról

Ebben a fejezetben a magyar szabályozás példáján keresztül szeretném a korábbiakban tett megállapításokat egy egységes keretbe foglalni. Amartya Sen *képesség* fogalma által érthetjük meg az egyes *társadalmi cselekvők* tényleges helyzetét a Ferge Zsuzsa által meghatározott *rendszer*-, és *társadalmi struktúrában*. Ezen *struktúrák* pedig a jog által maradnak fenn és alakulnak át, ezért szükség volt a jog jellemzésére szolgáló fogalmak bevezetésére. Az *igazságosság* és a *közösségvállalás* eszméjén keresztül kívánom vizsgálni a szegénységhez közelebb álló egyes, a *társadalmi struktúrához* szorosan fűződő jogszabályokat.

A vizsgálandó normákat két csoportra oszthatjuk: a *struktúrát* meghatározó, azt fenntartó, illetve a *struktúrából* következő igazságtalanságokat orvosló rendelkezésekre. Ahogy már korábban szó esett róla, a *társadalmi struktúrát* alakító tényezők közül a vagyon és a munkaerőpiachoz való viszony kiemelt szerepet kapott. Ebből adódóan az előbbi csoportba a munkaviszonyra, valamint a tulajdonra, tulajdonszerzésre vonatkozó szabályok tartoznak, míg az utóbbi kategória a szociális ellátásokkal kapcsolatos rendelkezéseket foglalja magába. A dolgozat határaitra való tekintettel nem térhetek ki minden vonatkozó szabályozásra, így csak az általam legszemléletesebbnek tartott példákat mutatom be.

Végül az *igazságosság* és a *közösségvállalás* eszméjének ütköztetésére kerül sor a fentiek szerint. A kettő eszme egyensúlyi állapotának elérése a kívánatos állapot, mivel így juthatunk el a korábban megállapított *joguralom* értelmezés elveinek érvényesüléséhez. Amennyiben megállapítható egyik vagy másik túlsúlya, az egyén és a közösség viszonya sérül. Az *igazságosság* túlsúlya ugyan biztosítja a *negatív szabadságok* érvényesülését, de kevésbé van tekintettel a társadalom egészére. Az *igazságosság* elsősorban *alaki*.¹¹⁷ Látszólag biztosítja mindenki számára az esélyegyenlőséget, mivel az egyenlőtlenségeket mindenki számára hozzáférhető hivatalok betöltéséhez köti, amellet, hogy ugyanazon szabadságok illetnek meg mindenkit. Ez a követelmény azonban nincs tekintettel a társadalom *struktúrájában* alapból

¹¹⁷ U.o.

meghúzódó egyenlőtlenségekre. A *közösségvállalás* eszméje *igazságosság* nélkül szintén elnyomást eredményezhet. A közösség mindenki fölé helyezése *gépies közösségvállalást* eredményez, amely nem enged teret az egyén törekvéseinek, és ezáltal kényszeren alapul. A *közösségvállalás* ezen fajtáját Durkheim a primitív társadalmakkal azonosította, ugyanakkor a jog továbbra is alkalmazható elnyomás eszközeként, így a *közösségvállalás* továbbra is kikényszeríthető. Kényszerítve azonban a közösség összetartása helyett az egyéntől tagadná meg önállóságát. E két fogalom tehát egymás biztosítékaként kell, hogy szolgáljon.¹¹⁸

Durkheim alapján a két fogalom mutatójaként a jogot veszem alapul, azzal a különbséggel, hogy nem az egyes osztályokba tartozó jogszabályok számszerűsítésével, hanem azok minőségében keresem a két eszme érvényesülését. Ezek minősítését pedig a fent említett szegénységgel kapcsolatos szabályozás alapján határozom meg. Egyensúlyi állapot esetén a jogszabályok biztosítják a személyes szabadságjogok érvényesülését, a *társadalmi struktúrát* alkotó tényezők mindenki számára elérhetőek, a *negatív szabadságok* mellett a *pozitív szabadságok* is jogszabályi védelmet élveznek, valamint az jogszabályok alkalmazásakor *méltányosságot* gyakorolnak a jogalkalmazók.

Az előfeltevésem, hogy a szegénységgel kapcsolatos szabályozás vizsgálata során ki fog tűnni, hogy azon normák, amelyek a *struktúrát* hivatottak fenntartani jellemzően a *struktúra* rétegei közötti átmenetet nem segítik elő, ha nem is korlátozzák kimondottan. A *struktúra* igazságtalanságait orvosló rendelkezések pedig nem nyújtanak kielégítő megoldásokat az igazságtalanságokat elszenvedők számára. Összességében az *alaki igazságosság* túlsúlyát tartom valószínűnek a magyar szegényjogi szabályozást tekintve.

vii. A struktúra fenntartói

a) Munkaviszony

Az itt érintett jogágak legtöbbje kevert jogág. Mind a magánjogi, mind a közjogi elemek erőteljesen megjelennek bennük. Egyrészt a társadalom tagjai közötti viszonyok, másrészt az állam szabályozásának keverékei. A magán- és közsféra közeledésének lenyomatai. A munkajog ezen jogágak legszembetűnőbb példája, mivel “a magánjog legerősebben közjogiasított része”.¹¹⁹ Számunkra ez a jellegzetessége azért jelentős, mert a munkajogban

¹¹⁸ U.o.

¹¹⁹ Kiss György (2020): A munkajog fogalma. In: Kiss György: Munkajog. Budapest. Dialóg Campus. pp. 19-30. 19.

bekövetkező változások egyszerre jelzik a társadalom cselekvő tagjai közötti folyamatokat, valamint az intézmények által továbbított központi akaratot. Mivel a szegénység a fő szempont, és korábbi meghatározásaink szerint a szegények legfeljebb önmagukat foglalkoztatják, ezért elsősorban a munkavállaló oldaláról közelítem meg a munkajog szegénységhez fűződő szerepét.

A rendszerváltást követően megjelentek olyan foglalkoztatási formák, amelyek még kiszolgáltatottabbá teszik a munkavállalót. Ezek az atipikus foglalkoztatási formák rövidebb időre szólnak, kevesebb jutalmazást jelentenek és gyengébb munkavállalói érdekvédelemmel járnak. Az atipikus foglalkoztatási formákat a munka törvénykönyvéről szóló 2012. évi I. törvény (továbbiakban: Mt.) XV-XVI. fejezeteiben találjuk. Az előbbi fejezet számos különös foglalkoztatási formát taglal, míg az utóbbi fejezet kifejezetten csak a munkaerő-kölcsönzésre vonatkozó különös szabályozásokat tartalmazza. Egyes atipikus foglalkozási formák különleges jogállású munkavállalókra vonatkoznak, mások bizonyos piaci igények kielégítése végett foglaltattak jogszabályba. A munkaerő-kölcsönzés jelentősége a magyar foglalkoztatás bináris jellegének rugalmassá tételében rejlik. A hazai szabályozás szerint foglalkozást munkavállalóként munkaviszony vagy önfoglalkoztatóként vállalkozói viszonyban lehet végezni. A munkaerő-kölcsönzés átmenetet képez a kettő között. A munkavállaló egy harmadik fél, a kölcsönvevő számára végez munkát, amelyet a munkáltató, azaz a kölcsönbeadó biztosít számára. A munkavállaló munkavégzése rövidebb időre, akár csak egy-egy feladat elvégzésének erejéig tart, ugyanakkor mégis megilletik bizonyos munkavédelmi biztosítékok, amelyek egy vállalkozói viszonyban foglalkoztatottat nem. Később láthatjuk, hogy a munkaerő-kölcsönzés, valamint az egyéb atipikus foglalkoztatási formák miként határozzák meg a *társadalmi struktúra* rendjét, illetve hogyan szilárdítják meg a társadalom rétegződését.

A XV. fejezetben található foglalkoztatási formák közül az egyszerűsített foglalkoztatásra, illetve a cselekvőképtelen munkavállalóra vonatkozó szabályoknak van jelentősége számunkra. Az egyszerűsített foglalkoztatást az Mt. 201–203. §-in túl az egyszerűsített foglalkoztatásról szóló 2010. évi LXXV. törvény (továbbiakban: Efo.) is szabályozza. Az egyszerűsített foglalkoztatás kétfajta munka esetében alkalmazható. Egyrészt az idény-, azaz a mezőgazdasági és turisztikai munkák, másrészt az alkalmi munka esetében. Jelentősége a munkáltatási feltételek egyszerűségében található, mivel lehetőséget kínál a rövidtávú munkák elvégzésére anélkül, hogy tartósan munkaviszonyt

kellene fenntartani a munkáltatóval. Ezen munkakörök betöltése általában nem igényel magasfokú képzettséget, így jellemzően a *társadalmi struktúra* alsóbb rétegeihez tartozók vállalnak hasonló munkákat. Tekintettel a munka alkalmi jellegére, ezek nem jelentenek tartós és biztos megélhetést a munkavállaló számára. A foglalkoztatási forma természetéből következik, hogy folytonos erőfeszítést igényel az újabb és újabb munkahely keresése, amely szintén szűkíti a tradicionális foglalkoztatásban való elhelyezkedés lehetőségét. Ez a struktúraalakító tényező tekintetében a *társadalmi struktúrán* belüli mozgást korlátozza.

A munkaerő-kölcsönzés több védelmet ígér a munkavállaló számára, mint az egyszerűsített foglalkozás, ugyanakkor kevesebb biztosítékkal jár, mint a tradicionális munkaviszony. A kikölcsönzött munkavállaló helyzetének bizonytalanságát az Mt. 220. §-ban található rendelkezés adja, amely szerint a kikölcsönzés megszűnése a munkáltató működésével összefüggő felmondási oknak minősül, azaz a kikölcsönzés megszűnése önmagában véget vethet a munkaviszonynak. Mivel a kikölcsönzés meghatározott időre, legfeljebb 5 évre szólhat,¹²⁰ és a kölcsönadó nem köteles új kölcsönvevőt találni a munkavállaló számára, a munkaviszony csak korlátozott időre nyújt biztos foglalkoztatottságot. A munkaerő-kölcsönzés jellemzően két esetben fordul elő: az alacsony képzettséget igénylő munkakörök, valamint a rövid időre szóló feladatok, mint projektek esetében.¹²¹ Az előbbi kategóriára különös figyelmet fordítok, ugyanis akik hasonló munkakörökben kívánnak elhelyezkedni, számukra ugyancsak kiemelt jelentősége van a hosszútávú, biztos megélhetés ígéretének. Pontosan ez hiányzik a munkaerő-kölcsönzés tekintetében. A munkáltatói terhek csökkentése, ezáltal a foglalkoztatottság arányának növelése megkívánta a munkaviszony rugalmasságát.¹²² Ez a rugalmasság egyben bizonytalanságot is jelent a munkavállaló számára, mivel nem kiszámítható számára munkaviszonyának fennállása a kölcsönzés megszűnése esetén. Emellett a felmondási idő is 30 helyett mindössze 15 nap.¹²³ Az *alaki igazságosság* leginkább a kollektív jogok érvényesülésében jelenik meg munkaerő-kölcsönzés esetén. Ehhez kapcsolódik az Mt. 219. § is, amely meghatározza az egyenlő bánásmód követelményét, amely által a kölcsönzött munkavállalót ugyanazon jogok illetik meg, amelyek a tradicionálisan foglalkoztatottakat is. Mivel az Mt. nem rendelkezik eltérően a munkaerő-kölcsönzésben foglalkoztatott

¹²⁰ Mt, 214. § (2) bekezdés

¹²¹ László Gyula (szerk.) (2021): *Foglalkoztatáspolitikai*. Wolters Kluwer Hungary Kft. (Letöltve: 2024. 10. 31. https://mersz.hu/dokumentum/wk853_199/#wk853_193_p9)

¹²² Fleck Zoltán (2010). *Változások és változatlanok. A magyar jogrendszer a rendszerváltás után - 20 év után*. Budapest, Napvilág Kiadó. 129.

¹²³ Mt. 220. § (2) bekezdés

munkavállaló kollektív jogainak tekintetében, az általános részben foglaltak az irányadók.¹²⁴ Az általánostól eltérő szabályozás azonban indokolt lenne, hiszen a munkaviszony bizonytalansága által az egyén nem vállalhat tartós szerepet a kollektívben, akár, mint szakszervezeti tag vagy tisztségviselő.¹²⁵ Ez a példa tükrözi a *joguralom* Unger általi értelmezését, mely szerint az egyenlőtlen helyzetek egyenlőként kezelése csak fokozza az egyenlőtlenséget.

A cselekvőképtelen munkavállalóra vonatkozó szabályokat a társadalom munkán alapuló természete hívta életre, miszerint az ember a munkája által teljesebben ki, még akkor is, ha különben ez számára lényegesen megerőltetőbb, mint a többségi társadalomnak. A cselekvőképtelen munkavállaló alkalmazásának lehetősége egyben lehetőség a társadalom körforgásában részvételre is. Ezzel együtt megerősíti azt az irányt, amely az egyén értékét annak munkavégzésében méri. A cselekvőképtelen személyek munkaerőpiachoz való viszonyukat tekintve *kirekesztettséget* élnek meg, ezért állapotukon túl ezáltal is a társadalom peremére sodródnak. Az Mt. 212. §-ban meghatározott rendelkezések lehetőséget adnak az állapotuknál fogva cselekvőképességükben korlátozott személyeknek a munkavállalásra. *Alakilag igazságos*, mivel így biztosítja a hozzáférést a *struktúrát* alakító tényezőhöz azok számára is, akik máskülönben akadályozva lennének elérésükben. Kérdés azonban, hogy ténylegesen biztosított-e az egyenlőség ez esetben. Munkát ugyan vállalhatnak, viszont a munkáltatók szemében, akik megválogathatják, hogy kit alkalmaznak, nem indulnak ugyanolyan esélyekkel a többségi társadalomhoz képest. A cselekvőképtelen munkavállaló számára teljesebb körű egészségügyi alkalmassági vizsgálatot kell végezni, emellett folyamatosan felügyelni kell munkavégzés közben, hogy a biztonságos munkavégzés feltételei teljesüljenek.¹²⁶ A munkáltató számára több kiadással és erőfeszítéssel jár cselekvőképtelen munkavállalót alkalmazni, emellett előítéletes is lehet az elvégzett munka minőségével kapcsolatban. Így a választás szinte soha nem fog cselekvőképtelen munkavállalóra esni. Ezek az egyének tehát, bár *alakilag* egyenlő esélyekkel indulnak, gyakorlatilag az aktív *kirekesztettség* helyébe a passzív *kirekesztettség* lép az egyik legmeghatározóbb struktúraalakító tényező hozzáférhetőségét tekintve.

¹²⁴ A kollektív jogokra vonatkozó általános részi rendelkezéseket lásd: Mt. XIX. fejezet.

¹²⁵ Kártyás Gábor (2019). A munkaerő-kölcsönzés hazai szabályozása az Európai Unió irányelveinek tükrében. *Pro Futuro*, 9(1), 55-78. 74.

¹²⁶ Mt. 212. § (2)-(3) bekezdés

b) Alkotmányos tulajdonvédelem

A vagyon, mint a *társadalmi struktúrát* alakító másik jelentős tényező a polgári jog szabályozási körébe tartozik. A tulajdonszerzéssel kapcsolatos szabályok által állapíthatjuk meg, hogy a *társadalmi struktúra* azon tagjai számára, akik a *struktúra* alján helyezkednek el, következésképp alapvetően kevesebb anyagi jószággal rendelkeznek, mennyi lehetőségük van gyarapítani vagyonukat. Ez megmutatja számunkra a struktúraalkotó elem elérhetőségét. Ennek akadályát az alkotmányjog területén találjuk. Az Alkotmánybíróság a földtörvény szerzési korlátainak alkotmányosságát előzetesen vizsgáló 35/1994. (VI. 24.) számú határozatában Sólyom László párhuzamos indokolása vizsgálja az alkotmányos tulajdonjogi védelmet. Szűkebben azt, hogy ez az alapjogi védelem kiterjed-e a tulajdonszerzésre is. Az alkotmánybíró szerint nem. Érvelésének központi eleme az alapjogi és nem alapjogi védelem elhatárolása a tulajdonszerzés tekintetében.¹²⁷ Alapjogi védelmet a már megszerzett tulajdon, illetve a dologi jellegű vagyoni jog élvezhet.¹²⁸ Amennyiben ez a védelem kiterjedne a tulajdonszerzésre, azzal a „semmiből” csinálnánk tulajdonjogi várományt. Azaz bárki hivatkozhatna elvont igényre, szükségletre a tulajdon megszerzése végett. Ebből adódóan tulajdonszerzésre csak gyengébb, nem alapjogi védelemben részesülhet. Következésképpen a szegénynek nincs alanyi joga gazdagnak lenni, csak lehetősége van rá. Természetesen az egyes jogágakon belül meg lehet állapítani az egyén várományát, az Alaptörvényből azonban nem következik, hogy tulajdon tekintetében bármi is megilletné. A vagyonszerzést illetően az alkotmányos tulajdonszerzésben az *igazságosság* elvei e tekintetben maradéktalanul érvényesülnek, és nem csak *alaki* értelemben. Noha nem segíti elő a *kirekesztettek* helyzetét, ugyanakkor nem is korlátozza, nem akadályozza azt. Az elvont szükségletek mellett fel kell mutatni egy kézzelfogható, megalapozott igényt, amelynek oka az önkényes nyereszkesedés kizárása. Ezzel együtt azoknak is megnehezíti a tulajdonszerzést, akiknek valóban szükségük van rá és nem tudják bizonyítani egyéb érdeküket. A nem alapjogi jog megállapítása azonban nem kizárt, és ezért a *közösségvállalás* bevonása, ezáltal a *joguralom* érvényesülése a nem alapjogi védelem oldaláról közelíthető meg.

¹²⁷ Az Alkotmánybíróság 35/1994. (VI. 24.) számú határozata. Elérhető: <https://niszteszt.njt.hu/jogszabaly/1994-35-30-75> (2024.12.07.)

¹²⁸ Magyarország Alaptörvénye XIII. cikk

viii. Az igazságtalanság orvosai

c) Szociális igazgatás

A nem alapjogi jogok alatt a szegénység tekintetében elsősorban a jóléti intézkedések körét értjük. Ezen intézkedések, ahogy már a dolgozat első részében is utaltam rá, csak válaszolni tudnak az egyenlőtlenségekből fakadó igazságtalanságokra. Az *igazságosság* elvei szerint a társadalmi egyenlőtlenségeket oly módon kell elosztani, hogy az azokat leginkább elszenvedők számára is előnyös legyen. Ugyanakkor az egyenlő szabadság elve elsőbbséget élvez ezzel szemben, így a szabadsághoz fűződő felelősség is. Ezt a felfogást tükrözi az Alaptörvény O) cikke, miszerint mindenki felelős önmagáért. Ezt az 1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról (továbbiakban: Szocvtv.) 2. § (1) bekezdése is rögzíti. A Szocvtv. 2. §-a lefekteti a sorrendet, mely szerint ki vállal felelősséget az egyénért. Először is, az egyén önmagáért felel, ha erre nem képes, akkor a hozzátartozói, ha ők sem, akkor az önkormányzat, és csak végső esetben az állam. Ez a felelősségi sorrend végső esetben engedi csak az államot beavatkozni, amelyből következik, hogy nem a rászoruló helyzetének javítása cél, hanem pusztán a létfenntartás. Az egyén feladatává válik megteremteni a saját helyzetének javításához szükséges anyagi körülményeket.¹²⁹ Ez azonban nem volt mindig így. A Szocvtv. 2023. január 1. előtti változatában még egészen más áll: “A szociális ellátás feltételeinek biztosítása – az egyének önmagukért és családjukért, valamint a helyi közösségeknek a tagjaikért viselt felelősségén túl – az állam központi szerveinek és a helyi önkormányzatoknak a feladata.”¹³⁰ Eszerint az állami szerveknek ugyanakkora szerepe van a szociális feltételek biztosításában, mint az egyének, valamint a hozzátartozóinak. A korábbihoz képest egy eltolódás figyelhető meg az *igazságosság* javára. Az előző megfogalmazás jobban megfeleltethető a *joguralom* elveinek, mivel egyszerre hangsúlyozza az egyén felelősségét és a kiterjedt közösség szerepvállalását. A jelenleg hatályos törvénytörvény szerint a felelősség kérdése áttételes, elsősorban az egyéntől ered. A közösség szerepe csak annyiban releváns, amennyiben az egyén már nem képes felelősséget vállalni önmagáért. Azt azonban a közösség dönti el, mikor kell beavatkoznia. Ez a *közösségvállalás* elveinek csorbulását jelenti, mivel az egyén nem számíthat segítségre addig, amíg a hozzátartozói, az önkormányzat vagy az állam nem határoz úgy, hogy segítséget nyújt.

¹²⁹ Ferge, Zsuzsa (1996): Az állam dolgáról - Eötvössel szólva In: Kritika, 3. pp. 1-9. 4.

¹³⁰ Szocvtv. 2. §. Hatályos: 2022. IX. 1.-2022. XII. 31.

A *joguralom* elveivel kapcsolatban a hatalom személyességét kell még említenünk. A szociális támogatások elsősorban az önkormányzatoktól, állami hivataloktól, azaz a *rendszerstruktúra* intézményeitől származnak. Ezen intézményeknek személytelenül, kizárólag adatokra támaszkodva kell segítséget nyújtaniuk a rászorulóknak, így nem vehetnek figyelembe olyan körülményeket, amelyeket személyes ismeretség útján ismertek meg. A *társadalmi struktúra* azon civil szervezetei, amelyek segítségnyújtással foglalkoznak, sokkal személyközelibb megközelítést alkalmaznak, és ezáltal célzott segítséget tudnak nyújtani. Az ő tevékenységük is csak a szegénység tüneti kezelésére terjed ki, ugyanakkor a személyességnek köszönhetően minőségileg is más segítséget adhatnak. Az anyagi nélkülözés enyhítésén túl szellemi, akár érzelmi támogatást is nyújthatnak. Egy-egy jó tanács, beszélgetés, közös esemény mind hozzátartozik a *kirekesztettség* visszaszorításához. A *közösségvállalás* nemcsak az anyagi jólét elősegítésére terjed ki, hanem a szellemi és érzelmi erőforrások hozzáférhetővé tétele is hozzátartozik.

d) Társadalombiztosítás

A társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről szóló 2019. évi CXXII. törvény (továbbiakban: Tbj.) preambuluma szerint a törvény „az egyéni felelősség és a társadalmi szolidaritás elveinek megfelelően szabályozza a társadalombiztosítás keretében létrejövő jogviszonyokat”.¹³¹ Ez első pillantásra teljességgel megfelel a *joguralom* elveinek. A jogszabály az *igazságosság* felelőssége és a *közösségvállalás* elvei közötti egyensúly megteremtését tűzte ki célul. Ennek ellenére ez nem valósul meg maradéktalanul. Az egészségbiztosítás esetén a *közösségvállalás* különösen nagy hiánya jelentkezik. A Tbj. 46. § (2) bekezdése alapján, aki számára munkáltatója, az állam vagy önmaga nem fizette a társadalombiztosítási hozzájárulást hat hónapig, csak ellenszolgáltatás fejében vehet igénybe egészségügyi ellátást. Az Emberi Erőforrások Miniszterének 28/2020. (VIII. 19.) számú rendeletének 2. §-a a sürgősségi ellátást is ellenszolgáltatáshoz köti a fenti esetben.

Mind a törvény, mind a rendelet vonatkozó rendelkezéseit az Alkotmánybíróság 3087/2022. (III. 10.) rendeletében fenntartotta, alaptörvény-ellenességüket nem állapította meg. A rendelkezések megsemmisítésére irányuló indítvány többek között az élethez és emberi méltósághoz való jog, az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség követelményeinek

¹³¹ Tbj. preambuluma

sérelmére hivatkozott.¹³² Az Alkotmánybíróság indokolásában megállapította, hogy az élethez való jog tekintetében az államot a megfelelő egészségügyi ellátórendszer kiépítése terheli, mint pozitív kötelezettség a *negatív szabadság* biztosítása mellett; és hogy milyen szabályok mentén teszi ezt, az a jogalkotóra van bízva.¹³³ Továbbá, az egyenlő bánásmód és esélyegyenlőség sérelmét sem állapította meg arra hivatkozva, hogy a törvény nem tesz különbséget a járulékkal tartozók között vagyoni helyzetük alapján, valamint a Tbj. és a Szocvtv. is számos csoportot felsorol, amelyek külön védelmet élvezhetnek.¹³⁴ Az Alkotmánybíróság indokolása tükrözi az *alaki igazságosság* elveit, miszerint az állam kötelezettségei elsősorban a *negatív szabadság* biztosításában merülnek ki, és eltérő esetben is tág követelményeknek kell megfelelnie. Az egyenlő bánásmód kapcsán ismét visszaidézhetjük Unger azon megállapítását, miszerint az egyenlő bánásmód alkalmazása egyenlőtlen helyzetek esetében az egyenlőtlenségek súlyosodásához vezet. Ugyan sem Tbj., sem a rendelet nem különbséget a tekintetben, hogy a járulék fizetésére kötelezett miért nem teljesítette erre irányuló kötelezettségét, pontosan emiatt szenvedhetnek sérelmet azok, akik nem tartoznak a védett csoportok egyikébe sem, mégsem voltak képesek teljesíteni járulékfizetési kötelezettségüket. Az esélyegyenlőség kérdésében, ahogy az Alkotmánybíróság is megállapítja, valóban egy „konkrét alkotmányjogi panasz alapján lehetne vizsgálni”,¹³⁵ hogy a Szocvtv. által meghatározott rászorulók esetében alaptörvény-ellenesek-e a meghatározott vagyoni feltételek.

e) *A túlzott igazságtalanság*

A szegénység gyakran alig észrevehető formákban mutatkozik meg. Elkülönült településekre, településrészekre szorulnak ki a társadalom *kirekesztett* tagjai, így a többségi társadalom alig érintkezik velük. Van azonban, hogy a szegénység nagyon is látható módon valósul meg. A hajléktalanság és a koldulás ennek legjobb példái. A koldusok és hajléktalanok egy elrejtethetetlen emlékeztetőt jelentenek a városok polgárai számára a szegénységet illetően. Nem is csoda tehát, hogy ezeket a nagyon is látható tüneteit a társadalmi egyenlőtlenségeknek igyekeznek láthatatlanná tenni a hajléktalanságot tiltó szabálysértési tényállás hatályba léptetésével. A szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási

¹³² Az Alkotmánybíróság 3087/2022. (III. 10.) számú határozata. Elérhető: <https://alkotmanybirosag.hu/ugyadatlap/?id=05E7DB922B21EAC7C125870A002AC64C> (2024.12.07.)

Indokolás [55]

¹³³ AB 3087/2022. (III. 10.) Indokolás [59]

¹³⁴ AB 3087/2022. (III. 10.) Indokolás [44]

¹³⁵ AB 3087/2022. (III. 10.) Indokolás [76]

rendszeréről szóló 2012. évi II. törvény 178./B §-a rögzíti az életvitelszerű közterületen tartózkodás szabályainak megsértését. A rendelkezéssel szemben bírói indítványokat kezdeményeztek annak alaptörvény-ellenességének megállapítására és megsemmisítésére. Az Alkotmánybíróság végül elutasította a bírói indítványokat, arra hivatkozva, hogy nem az emberi méltóságot, mindössze az önrendelkezési jogot korlátozza a rendelkezés.¹³⁶ Továbbá, összhangban áll az Alaptörvény XII. cikkének (3) bekezdésével, miszerint „Tilos a közterületen életvitelszerű tartózkodás.” Mindezeket túl a hajléktalan személyek együttműködésére hivatkozik a szociális ellátórendszerrel.¹³⁷ Ezenfelül megállapították, hogy a szabálysértési tényállás csak abban az esetben alkalmazható, ha a környéken biztosítva van a megfelelő szociális ellátás.¹³⁸

A tényállás számos szempontból nem felel meg a *joguralom* elveinek. Ebben az esetben aligha beszélhetünk akár az *alaki igazságosság* érvényesüléséről is, hiszen a hajléktalan egyének szabadsága sérül. Míg *alakilag* akár meg is feleltethető lenne az Alaptörvénynek, de teljesen mellőzi a hajléktalanok felé tanúsított *közösségvállalást*. Az így is nehéz helyzetben lévő egyének helyzetének orvoslását a szociális ellátórendszerbe kényszerítésben jelöli meg a jogalkotó. Mindezt arra tekintet nélkül, hogy a hajléktalan egyének milyen érdekei merülhetnek fel, illetve, hogy az ellátórendszer milyen teherbírással rendelkezik. Egyelőre úgy tűnik, hogy a rendelkezés oly mértékben megy szembe a hatósági személyek igazságérzetével, illetve a törvény célja olyan távol áll a valóságtól, hogy a gyakorlatban elenyésző számú eljárást kezdeményeznek.¹³⁹ A megindított eljárásokban is a *méltányosság* alkalmazása jellemző, mivel vagy a legenyhébb büntetést szabják ki, bizonyíték hiányában megszüntetik az eljárást vagy bírói indítványt tesznek az Alkotmánybíróságon.¹⁴⁰ Van az igazságtalanságnak olyan foka, amely már önmaga érvényesülését akadályozza. Olyannyira elrugaszkodott a valóságtól, hogy alkalmazni is alig lehetséges.

¹³⁶ Az Alkotmánybíróság 19/2019. (VI. 18.) számú határozata Indokolás [97]

¹³⁷ AB 19/2019. (VI. 18.) Indokolás [85]

¹³⁸ AB 19/2019. (VI. 18.) Rendelkező rész 1. pont

¹³⁹ Szabó Attila (2021): *Hiába a nagy vihart kavart törvény, nem igazán büntetik a hajléktalanokat Magyarországon*. Elérhető: <https://qubit.hu/2021/01/11/hiaba-a-nagy-vihart-kavart-torveny-nem-igazan-buntetik-a-hajlektalanokat-magyarorszagon> (2024.12.07.)

¹⁴⁰ Puskás Panni (2023): *A szabálysértési tényállás, ami senkinek sem kell – beszámoló az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának a hajléktalanság kriminalizációjáról szóló konferenciájáról*. Elérhető: <https://www.utcajogasz.hu/hirek/elte-ajk-konferencia-hajlektalansag-kriminalizacioja> (2024.12.07.)

V. Konklúzió

A dolgozatom elején a szegénységgel foglalkoztam, mint általános jelenség. Amartya Sen *képesség*, Isaiah Berlin *pozitív és negatív szabadság*, és René Lenoir *társadalmi kirekesztettség* fogalmai mentén határoztam meg a szegénység fő ismérveit. Ferge Zsuzsa struktúraelmélete alapján kitértem a *társadalmi struktúra* alakító tényezőire, melyek közül kiemelkedik a vagyon és a munkaerőpiachoz való viszony. Szintén Fergére hivatkozva megállapítottam, hogy egyes társadalmi rendszerek, amelyek segíthetnék a szegénység felszámolását, miért nem alkalmasak jelen állapotukban a feladat elvégzésére. A jogot, mint önálló társadalmi rendszert jelöltem meg, mint a szegénység felszámolásának egyik lehetséges színterét. Ugyanakkor tekintettel arra, hogy a jogrendszer önmagában nem határoz meg olyan célokat, amelyek kívül esnek a közvetlen hatáskörén, meg kellett állapítanom olyan hajtóerőket, amelyek által a jog megteremti a szegénység felszámolásához szükséges kereteket.

Ezen hajtóerőket az *igazságosság* és a *közösségvállalás* eszméiben azonosítottam. Előbbi az egyént helyezi középpontba, annak szabadságát, ahhoz tartozó felelősségét, míg utóbbi az egyén közösséghez való viszonyára helyezi a hangsúlyt. A két eszmét John Rawls, illetve Roberto Unger segítségével vizsgáltam, majd Jürgen Habermas megállapítása alapján, kiegészíti egymást, s kettejük együttes megvalósulása jelenti az egyén és közössége közötti egyensúlyt. Ez az állapot kívánatos a szegénység felszámolásának szempontjából, mivel így az egyén a közösség kényszere nélkül nyújthat támogatást a rászorulóknak, a közösség pedig szilárd maradhat az erős egyéniségekkel együtt. Mindez eszközül a *joguralom* fogalmát vezettem be, amely mindkét eszmét magába foglalva fogalmazhat meg elveket a jogrendszerre vonatkozóan. Ezen elvek közül kiemelendő a hatalom személyessége, amely annak felismerése, hogy a *rendszerstruktúra* intézményei nem öncélúak, azok célja elsősorban az egyén életkörülményeinek javítása, ezért nem támaszkodhatnak kizárólag személytelen adatokra, ismeretekre döntéshozatalkor. A személyességből fakadó önkény kockázatát az *alaki* jogszerűség elvei mentén kell ellensúlyozni.

A dolgozatom végén a hazai jogrendszer szegénységgel kapcsolatos szabályozását vizsgáltam a fentiek tükrében annak érdekében, hogy gyakorlati példán keresztül szemléltessem: mit jelent, mikor az *igazságosság* és a *közösségvállalás* nem érvényesül egyaránt. Először a struktúraalakító tényezők szempontjából releváns munkajogi szabályokat és a tulajdonszerzéshez való joggal összefüggő alkotmánybíróági határozatot vizsgáltam, majd a *társadalmi struktúra* igazságtalanságait enyhíteni hivatott szociális igazgatással és

társadalombiztosítási rendszerrel kapcsolatos rendelkezéseket emeltem ki. Végül az igazságtalanság egy olyan szintjére tértem ki a hajléktalanság szankcionálását illetően, amely önszabályozó módon annyira igazságtalan, hogy nem is valósul meg.

Végkövetkeztetésként nem állítom, hogy az általam felvázolt *joguralom* fogalom megvalósulása elégséges feltétele lenne a szegénység felszámolásának. A szegénység kérdésének összetettsége miatt több társadalmi rendszer együttes és összehangolt fellépése szükséges annak felszámolásához. Ezzel egyidőben szükség van arra, hogy az egyes, szegénységhez akár csak közvetetten is kapcsolódó tudományterületeken belül legyenek kidolgozott elképzelések a szegénység felszámolását illetően. Ennek jelentősége nem pusztán a szegények helyzetének segítésében merül ki. *Joguralom* értelmezésem nem kizárólag a szegényekre van tekintettel, hanem az általában vett egyén társadalomban betöltött szerepére is. Mindez azért kiemelendő, hogy szemléltessem, a szegénység felszámolására törekvés egy mindenki számára élhetőbb társadalmat eredményez.

VI. Irodalomjegyzék

Berlin, Isaiah (1969): *Four essays on liberty*. Oxford, Oxford University Press.

Biblia (2013), Szent István Társulat

Durkheim, Emile (1984): *The division of labour in society*. Ford. W. D. Halls. London, MacMillan Press.

Dworkin, Ronald (1965): The elusive morality of law. *Vill. L. Rev.*, 10, 631-639.

Ferge, Zsuzsa (1969): *Társadalmunk rétegződése*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Ferge, Zsuzsa (1996): Az állam dolgáról - Eötvössel szólva In: *Kritika*, 3. pp. 1-9.

Ferge, Zsuzsa (2006a): Struktúra és szegénység In: Kovách Imre (szerk.) *Társadalmi metszetek érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció* Napvilág Kiadó. 479-500

Ferge, Zsuzsa (2006b):...mindig más történik: A jóléti állam lehetséges jövőképei Magyarországon 2015-ig. In. Tausz Katalin (szerk.). *A társadalmi kohézió erősítése*. Budapest. Új Mandátum Könyvkiadó. pp. 54-67.

Ferge, Zsuzsa (2008): Miért szokatlanul nagyok a magyarországi egyenlőtlenségek? *Esély*, 2, 3-14.

Ferge, Zsuzsa (2010): *Társadalmi áramlatok és egyéni szerepek. Adalékok a rendszerstruktúra és a társadalmi struktúra átalakulásának dinamikájához - 20 év után*. Budapest, Napvilág Kiadó.

Ferge, Zsuzsa (2014): *Ellenálló egyenlőtlenségek: a mai egyenlőtlenségek természetrajzához*. In. Székfoglaló előadások a Magyar Tudományos Akadémián. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.

Fleck, Zoltán (2010): *Változások és változatlanóságok. A magyar jogrendszer a rendszerváltás után - 20 év után.* Budapest, Napvilág Kiadó.

Fuller, Lon Luvois (1969). *The morality of law.* New Haven: Yale University Press.

Habermas, Jürgen (1988): Law and morality. *The Tanner Lectures on human values*, 8, 217-279.

Habermas, Jürgen (1990): Justice and solidarity: On the discussion concerning stage 6. *The moral domain: Essays in the ongoing discussion between philosophy and the social sciences*, 224-251.

Hart, Herbert Lionel Adolphus (1967): Social solidarity and the enforcement of morality. *The University of Chicago Law Review*, 35(1), 1-13.

Kártyás, Gábor (2019): A munkaerő-kölcsönzés hazai szabályozása az Európai Unió irányelveinek tükrében. *Pro Futuro*, 9(1), 55-78.

Kiss, György (2020): A munkajog fogalma. In: Kiss György: *Munkajog.* Budapest. Dialóg Campus. pp. 19-30.

Laitinen, Arto, & Pessi, Anne Birgitta (2014): Solidarity: Theory and practice. An introduction. *Solidarity: Theory and practice*, 1-29.

László Gyula (szerk.) (2021): *Foglalkoztatáspolitikai.* Wolters Kluwer Hungary Kft.

Puskás, Panni (2023): *A szabálysértési tényállás, ami senkinek sem kell – beszámoló az ELTE Állam- és Jogtudományi Karának a hajléktalanság kriminalizációjáról szóló konferenciájáról.* Elérhető: <https://www.utcajogasz.hu/hirek/elte-ajk-konferencia-hajlektalansag-kriminalizacioja> (2024.12.07.)

Rawls, John (1997): *Az igazságosság elmélete.* Ford. Krokovay Zsolt. Budapest, Osiris Kiadó.

Rocha, Zildo (2000): *Helder, O Dom: uma vida que marcou os rumos da Igreja no Brasil,* Editora Vozes.

Sandel, Michael J. (1982): *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge, Cambridge University Press.

Sen, Amartya (1983): Poor, relatively speaking. *Oxford economic papers*, 35(2), 153-169.

Sen, Amartya (1985): *Commodities and Capabilities*. Amsterdam. Elsevier Science Publishers.

Sen, Amartya (2003): Társadalmi kirekesztés: Fogalom, alkalmazás és vizsgálat I. *Esély*, 6, 3-22.

Sen, Amartya Kumar (1993): Az egyéni szabadság mint társadalmi elkötelezettség. *Iskolakultúra*, 3(21-22), 18-28.

Steinvorth, Ulrich (2017): Applying the Idea of Solidarity to Europe. *Solidarity in the European Union: A fundamental value in crisis*, 9-19.

Szabó, Attila (2021): *Hiába a nagy vihart kavart törvény, nem igazán büntetik a hajléktalanokat Magyarországon*. Elérhető: <https://qubit.hu/2021/01/11/hiaba-a-nagy-vihart-kavart-torveny-nem-igazan-buntetik-a-hajlektalanokat-magyarorszagon> (2024.12.07.)

Szabó, Gábor (2010): Rawls igazságosság-elmélete és kritikái. *JURA*, 1, 184-187.

Unger, Roberto Mangabeira (1977): *Law in modern society*. New York, Simon and Schuster.

VII. Jogsabályok

Magyarország Alaptörvénye (2011. április 25.)

1993. évi III. törvény a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról

2010. évi LXXV. törvény az egyszerűsített foglalkoztatásról

2012. évi I. törvény a munka törvénykönyvéről

2012. évi II. törvény a szabálysértésekről, a szabálysértési eljárásról és a szabálysértési nyilvántartási rendszerről

2019. évi CXXII. törvény a társadalombiztosítás ellátásaira jogosultakról, valamint ezen ellátások fedezetéről

28/2020. (VIII. 19.) EMMI rendelet a Magyarország területén tartózkodó, egészségügyi szolgáltatásra a társadalombiztosítás keretében nem jogosult személyek egészségügyi ellátásának, valamint az egészségügyi szolgáltatás biztosítására kötött megállapodás egyes szabályairól

ix. Alkotmánybírósági határozatok

Az Alkotmánybíróság 35/1994. (VI. 24.) számú határozata

Az Alkotmánybíróság 19/2019. (VI. 18.) számú határozata

Az Alkotmánybíróság 3087/2022. (III. 10.) számú határozata